

## Μανώλης Κούμας - Διονύσης Χουρχούλης\*

### Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ, 1897-1909: ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ, ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΣΕ ΜΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ ΔΥΣΚΟΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

#### Οι συνέπειες του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897

Στις αρχές του 20ού αιώνα το ελληνικό βασίλειο βίωνε τις συνέπειες της βαρύτερης ήττας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897: στρατιωτική ταπείνωση, επόπτευση των δημόσιων οικονομικών του κράτους από τις Μεγάλες Δυνάμεις μέσω του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ), μερική υποκατάσταση της πολιτικής ηγεσίας από τον ανώτατο άρχοντα σε θέματα χάραξης εξωτερικής πολιτικής, κατάρρευση του δικομματικού συστήματος, απαξίωση του πολιτικού προσωπικού. Την ίδια στιγμή, οι ελληνικές κυβερνήσεις αδυνατούσαν να προωθήσουν αποτελεσματικά τη Μεγάλη Ιδέα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ανάγκη αναμόρφωσης τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής πολιτικής της χώρας ήταν παραπάνω από επιτακτική.

Την επαύριον της συντριβής στον πόλεμο του 1897 επήλθε η αποσάθρωση του δικομματικού συστήματος, που είχε καθιερωθεί και επικρατήσει από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1880. Παράλληλα, την περίοδο αυτή επισημαίνεται και μία συνολικότερη αμφισβήτηση όχι μόνο του θεσμού της βασιλείας, αλλά και του κοινοβουλευτικού συστήματος. Παρά το γεγονός ότι ο Γεώργιος Θεοτόκης συνέχιζε την παράδοση του «Νεωτερικού Κόμματος» του Χαρίλαου Τρικούπη, και ο Δημήτριος Ράλλης και ο Κυριακούλης

---

\* Ο Μανώλης Κούμας είναι μέλος του Συνεργαζόμενου Εκπαιδευτικού Προσωπικού στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Ο Διονύσης Χουρχούλης διδάσκει Ιστορία Διεθνών Σχέσεων στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Μαυρομιχάλης διατήρησαν τη συνοχή του «Εθνικού Κόμματος» μετά τη δολοφονία του Θεόδωρου Δηλιγιάννη το 1905, η κομματική οργάνωση ήταν εξαιρετικά ρευστή με έντονο το στοιχείο του τοπικισμού, ενώ ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ δεν ήταν πάντοτε προσηλωμένος στην αρχή της δεδηλωμένης. Είναι ενδεικτικό ότι από το 1897 έως το 1905 σχηματίστηκαν δέκα κυβερνήσεις, συμβάλλοντας στην ενίσχυση της πολιτικής αστάθειας και στην αποτελμάτωση του πολιτικού συστήματος. Την ίδια στιγμή, οι παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας παρέμεναν: τα φορολογικά βάρη δεν επιμερίζονταν δίκαια στις κοινωνικές ομάδες, η διαφθορά και ο νεποτισμός επιβίωναν, δεν θεσπίστηκε νέα εργατική νομοθεσία και συνέχιζε να παραμένει άλυτο το χρόνιο ζήτημα των τσιφλικιών της Θεσσαλίας. Σε ό,τι αφορούσε στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, οι προαγωγές των αξιωματικών συνέχιζαν να εξαρτώνται από τον διάδοχο Κωνσταντίνο και οι πελατειακές σχέσεις στο στράτευμα εξακολουθούσαν να κυριαρχούν. Οι κυβερνήσεις των ετών 1897-1909 δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του εκλογικού σώματος, κάτι που φάνηκε από τη μεγάλη αποδοχή που είχαν τόσο το κίνημα του Γουδί («κάτω ο παλαιοκομματισμός») όσο και η έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή του ελληνικού βασιλείου.<sup>1</sup>

Κατά τρόπο ασφαλώς οξύμωρο, την περίοδο αυτή της πολιτικής αστάθειας τα δημόσια οικονομικά της χώρας σημείωσαν αξιοσημείωτη βελτίωση, κάτι που θα πρέπει να αποδοθεί κυρίως στην επιβολή του ΔΟΕ μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο. Οπωσδήποτε, η Ελλάδα είχε χρεοκοπήσει από το 1893 και ο ΔΟΕ (που είχε ιδρυθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1850) είχε ήδη υπό επιτήρηση την ελληνική οικονομία. Την επαύριον όμως της συντριβής του 1897 ο ΔΟΕ επιβλήθηκε οριστικά πλέον στην Ελλάδα με σκοπό την οικονομική ανασυγκρότηση και την εξασφάλιση της

---

1. Για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, βλ. αναλυτικά: Θανάσης Μποχώτης, «Εσωτερική πολιτική, 1900-1922», στο Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας, 1900-1940*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2009, σ. 47-73· Ελένη Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, τόμος ΙΔ΄, σ. 160-179· Νικόλαος Οικονόμου, «Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, 1905-1909», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ΄, σ. 179-192· Νίκη Μαρωνίτη, «Οι πολιτικές δυνάμεις κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα», στο Νίκη Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί*, 1909, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2010.

αποπληρωμής των χρεών. Το επόμενο διάστημα, τα μέτρα που ελήφθησαν από τον ΔΟΕ, σε συνδυασμό με το ευνοϊκό διεθνές περιβάλλον και τα εμβάσματα των Ελλήνων μεταναστών, συνέβαλαν καθοριστικά στη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας. Πράγματι, οι περιορισμοί των κρατικών δαπανών, η εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό (κυρίως λόγω του κλίματος ασφάλειας και εμπιστοσύνης που εγγυάτο ο ΔΟΕ για επενδύσεις), ο εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας και της εμπορικής ναυτιλίας, η αύξηση των εξαγωγών καπνού, η επίτευξη πλεονάσματος στον κρατικό προϋπολογισμό και η σταθεροποίηση της δραχμής υπήρξαν επιτεύγματα θετικά για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας.<sup>2</sup>

Η ήττα στον πόλεμο του 1897 και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο επήλθε κατέδειξαν ακόμα τη διαχρονική αδυναμία των ελληνικών κυβερνήσεων να προωθήσουν με συνέπεια τη Μεγάλη Ιδέα. Πράγματι, ο απολογισμός του 19ου αιώνα δεν μπορούσε να κριθεί ως θετικός για την ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού οι στρατηγικές του αλυτρωτισμού δεν απέφεραν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα –με μόνες εξαιρέσεις την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων (1864), της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881). Παράλληλα, η ανάδειξη νέων ανταγωνιστικών τάσεων στη βόρεια Βαλκανική (ιδιαίτερα μετά το 1878) καθιστούσαν δύσκολη την ολοκλήρωση της εθνικής αποκατάστασης του ελληνισμού, ενώ οι διαδοχικές εξάρσεις του Ανατολικού ζητήματος (το 1854-1856, το 1875-1878 και το 1885-1886) δημιουργούσαν μεν υψηλές προσδοκίες για την εκπλήρωση των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων, ταυτόχρονα όμως φανέρωναν και τις πολλαπλές αδυναμίες του εθνικού κέντρου. Εξάλλου, η εξακολουθητική αποτυχία των Αθηνών να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων (σε αντίθεση με άλλα βαλκανικά κράτη) και να προβούν στη δημιουργία αξιόμαχων Ενόπλων Δυνάμεων ικανών να διεκδικήσουν με αξιώσεις τις εθνικές διεκδικήσεις (και μάλιστα παρά τη δραματική αύξηση των στρατιωτικών δαπα-

---

2. Βλ. αναλυτικά: Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923* (μτφρ. Α. Ξανθόπουλος), Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2009, σ. 236-238· Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας»: η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας, Αθήνα: Πόλις, 2013, σ. 502-509.

νών),<sup>3</sup> αποτελούσε τον βασικό λόγο για την ταπείνωση του 1897.<sup>4</sup> Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, την επαύριον του πολέμου, η στρατιωτική αναδιοργάνωση και η συνολική επανεκτίμηση της εξωτερικής και της αμυντικής πολιτικής κατέστησαν μείζονες προτεραιότητες των ελληνικών κυβερνήσεων.

Η ανασυγκρότηση των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και η αποδέσμευσή τους από τον κομματισμό κρίνονταν από τους υπέρμαχους του αλυτρωτισμού ως αναγκαία προϋπόθεση για την εθνική αναγέννηση. Στο πλαίσιο αυτό, το 1900 και παρά τις αντιδράσεις, ψηφίστηκε νέος βασιλικός οργανισμός που καθιέρωνε τους θεσμούς του Γενικού Διοικητή (θέση που δόθηκε στον διάδοχο Κωνσταντίνο) και του Επιθεωρητή του Στρατού, ενώ το 1904 η κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη προέβη στη σύνταξη νέου οργανισμού που περιλάμβανε τη σύσταση του Σώματος Γενικών Επιτελών. Πεισμένος ότι το Ανατολικό ζήτημα θα επιλυόταν με πόλεμο, ο Θεοτόκης προχώρησε, ιδιαίτερα κατά την τελευταία του πρωθυπουργία (1905-1909), στη σημαντική ενίσχυση των Ενόπλων Δυνάμεων, διαθέτοντας κονδύλια από τον τακτικό προϋπολογισμό και λαμβάνοντας δάνεια.<sup>5</sup>

Η στρατιωτική ενίσχυση της χώρας αποτελούσε τη βασική, όχι όμως και τη μοναδική προϋπόθεση για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας. Η εμπειρία του 19ου αιώνα είχε καταδείξει ότι η επίτευξη των εθνικών διεκδικήσεων απαιτούσε την ανάπτυξη στενών σχέσεων τόσο με τις Μεγάλες Δυνάμεις (ή τουλάχιστον με κάποια από αυτές) όσο και με τις γειτονικές χώρες. Ωστόσο, επτά δεκαετίες μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και παρά τις προσπάθειες των Αθηνών, η Ελλάδα δεν είχε πετύχει τη σύμπτυξη συμμαχικών δεσμών με κάποια άλλη χώρα, με μόνη εξαίρεση την υπογραφή της μυστικής συνθήκης συμμαχίας με τη Σερβία το 1867 (συνθήκη Φεσλάου).<sup>6</sup> Εξάλλου, η στρατιωτική αδυναμία της χώρας την καθιστούσε ελάχιστα ελκυστικό εταίρο για τις Μεγάλες Δυνάμεις και μάλιστα σε μια περίοδο κατά

3. Βλ. σχετικά: Πώρογος Β. Δερτιλής, *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-1916*, Αθήνα: Πόλις, 2016.

4. Βλ. αναλυτικά: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Αθήνα: Εστία, 2014, σ. 15-99.

5. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, σ. 238-241· Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική: Από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική, 1997, σ. 80-81.

6. Για τη συνθήκη του Φεσλάου, βλ. Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, σ. 58-60.

την οποία έτειναν να διαμορφωθούν στην Ευρώπη δύο διακριτά συμμαχικά μπλοκ: η Τριπλή Συμμαχία και η Εγκάρδια Συνεννόηση. Κάτω από αυτές συνθήκες, πρόβαλαν επιτακτικά διλήμματα και ερωτηματικά: θα έπρεπε η Ελλάδα να επιδιώξει την ένταξή της σε κάποια από αυτές τις συμμαχίες; Και αν ναι, ποια πλευρά ήταν εκείνη που εγγυάτο την πραγματοποίηση των ελληνικών αλυτρωτικών διεκδικήσεων; Ποιες πρωτοβουλίες όφειλε να λάβουν οι κυβερνήσεις των Αθηνών προκειμένου να εξέλθει η χώρα του διπλωματικού αδιεξόδου στο οποίο είχε περιέλθει την επαύριον του πολέμου του 1897;

### **Ο διεθνής περίγυρος: συσχετισμοί ισχύος στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, την Εγγύς Ανατολή και τη Μεσόγειο κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα**

Από το 1871 έως το 1907 έλαβε χώρα πληθώρα διεθνοπολιτικών αλλαγών, οι οποίες μετέβαλαν ριζικά το σκηνικό μέσα στο οποίο όφειλε να ασκήσει την υψηλή της στρατηγική η Ελλάδα. Συγκεκριμένα, τις δεκαετίες του 1870 και του 1880, ο Γερμανός καγκελάριος Όττο φον Μπίσμαρκ προέβη στη σύναψη μιας σειράς διακρατικών συμφωνιών και συμμαχιών προκειμένου να πετύχει τη διπλωματική απομόνωση της Γαλλίας και να διασφαλίσει τα γερμανικά στρατηγικά συμφέροντα μετά την ενοποίηση του 1871: η σύμπληξη της Τριπλής Συμμαχίας με τη συμμετοχή της Αυστροουγγαρίας (1879) και της Ιταλίας (1882), οι συνεννοήσεις των «τριών αυτοκρατορών» ανάμεσα στη Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και τη Ρωσία (το 1873 και το 1881), και η υπογραφή της Συνθήκης Αντασφάλισης με τη Ρωσία (1887) έτειναν να δημιουργήσουν ένα ευρύτερο συμμαχικό μπλοκ προορισμένο να περιορίσει τον γαλλικό ρεβανσισμό.<sup>7</sup> Αν και η συνεννόηση Γερμανίας-Ρωσίας δεν απέκτησε μονιμότερο χαρακτήρα (με τις γερμανικές ευθύνες να είναι τεράστιες), η Τριπλή Συμμαχία επιβίωσε έως την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Οπωσδήποτε, η Τριπλή Συμμαχία δεν επέδειξε την απαραίτητη συνοχή, κυρίως λόγω της επιθυμίας της Ρώμης να δώσει νέα πνοή στο ιμπεριαλιστι-

---

7. Ενδεικτικά, βλ. Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire 1871-1918*, second edition, Abington and New York: Routledge, 2006, σ. 43-46.

κό της πρόγραμμα, που είχε υποστεί βαρύτατο πλήγμα μετά τη συντριβή των ιταλικών δυνάμεων στην Άντουα της Αβησσυνίας το 1896. Μοναδικό πρόσφορο πεδίο που απέμενε για αποικιακή επέκταση αποτελούσε η Τριπολίτιδα και η Κυρηναϊκή (σημερινή Λιβύη), τότε επαρχίες της παρακμάζουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.<sup>8</sup> Έτσι, στις αρχές του 20ού αιώνα, διαδοχικές ιταλικές κυβερνήσεις επεδίωξαν τη σταδιακή προσέγγιση με τις δύο μεγάλες ναυτικές δυνάμεις, τη Βρετανία και (πρωτίστως) τη Γαλλία, κάτι το οποίο εν μέρει επετεύχθη, παρά το γεγονός ότι η Ιταλία παρέμενε μέλος της Τριπλής Συμμαχίας. Η καιροσκοπική αυτή πολιτική της Ρώμης, βασισμένη σε ασαφείς ερμηνείες των αντικρουόμενων ιταλικών δεσμεύσεων, προκάλούσε αμηχανία και σύγχυση και στους ίδιους τους Ιταλούς ιθύνοντες, αλλά και δυσπιστία στις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις. Πάντως, παραμένει γεγονός ότι από τις αρχές ήδη του 20ού αιώνα, έως το 1914, η Ιταλία μετακινήθηκε, σε σημαντικό βαθμό, από την Τριπλή Συμμαχία προς το αντίπαλο στρατόπεδο.<sup>9</sup>

Στο μεταξύ, στις αρχές της δεκαετίας του 1890, έλαβε χώρα μια κρίσιμη σημασίας διπλωματική εξέλιξη. Η Γαλλία, εκμεταλλευόμενη την άρνηση του Βερολίνου να ανανεώσει τη Συνθήκη Αντασφάλισης και να συνδράμει οικονομικά την Πετρούπολη, πέτυχε σταδιακά τον προσεταιρισμό της Ρωσίας με αποτέλεσμα τη σύμπληξη της γαλλορωσικής συμμαχίας του 1894. Επρόκειτο για βαρύτατο πλήγμα στη γεωπολιτική θέση της Γερμανίας, αφού εκτός των άλλων, ενίσχυε το αίσθημα της περικύκλωσής της από πιθανούς εχθρούς.<sup>10</sup> Έκτοτε, οι πρωτοβουλίες και οι σπασμωδικές ενέργειες του Βερολίνου έμελλε να περιπλέξουν περισσότερο παρά να επιλύσουν το γερμανικό πρόβλημα ασφάλειας.

Σε κάθε περίπτωση, η σύμπληξη της γαλλορωσικής συμμαχίας ήταν το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση του σχηματισμού του έτερου μεγάλου συνασπισμού. Το δεύτερο αποφασιστικό βήμα έλαβε χώρα το 1904, όταν η

---

8. Thomas Row, 'Italy in the international system, 1900-1922', in Adrian Lyttelton (ed.), *Liberal and Fascist Italy: 1900-1945*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2002, σ. 83-104.

9. Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, 1997, σ. 360-364.

10. Για τη συνομολόγηση της γαλλορωσικής συμμαχίας, βλ. σχετικά: George F. Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War*, New York: Pantheon Books, 1984.

Γαλλία και η Βρετανία προχώρησαν στη συνομολόγηση της Εγκάρδιας Συνεννόησης (Entente Cordiale). Η σύγχρονη βιβλιογραφία έχει καταδείξει ότι και αυτή η πρωτοβουλία προήλθε από τη γαλλική πλευρά. Το Παρίσι, με αφορμή και εφιαλτήριο τις προσπάθειές του για επέκταση της γαλλικής επιρροής –με τελικό σκοπό την κυριαρχία– στο Μαρόκο, επιδίωξε την εξομάλυνση των σχέσεών του με το Λονδίνο. Το διπλωματικό αυτό άνοιγμα θα εξυπηρετούσε πολλαπλούς σκοπούς. Βραχυπρόθεσμα, θα μείωνε τον κίνδυνο εμπλοκής της Γαλλίας σε έναν πόλεμο στην Άπω Ανατολή, όπου η ένταση ανάμεσα στη Ρωσία (σύμμαχο της Γαλλίας) και την Ιαπωνία (σύμμαχο της Βρετανίας από το 1902) κλιμακωνόταν. Μακροπρόθεσμα, το Παρίσι επεδίωκε τη ριζική μεταβολή του ευρωπαϊκού συσχετισμού ισχύος υπέρ της Γαλλίας (και εις βάρος της Γερμανίας), απομακρύνοντας έτσι τον κίνδυνο μιας γαλλοβρετανικής σύρραξης ή μιας γερμανοβρετανικής συνεννόησης (ή και συμμαχίας). Απώτερος στόχος των Γάλλων αξιωματούχων δεν ήταν άλλος από τη διεύρυνση της γαλλορωσικής συμμαχίας με την τυπική ή ουσιαστική συμμετοχή της Βρετανίας.<sup>11</sup>

Προς μεγάλη δυσaréσκεια του Βερολίνου, το Λονδίνο αντέδρασε θετικά σε σχετική γαλλική βολιδοσκόπηση. Μετά το ναυάγιο των προσπαθειών για μια αγγλογερμανική συνεννόηση και την κλιμάκωση του εμπορικού και ναυτικού ανταγωνισμού των δύο Μεγάλων Δυνάμεων, οι Βρετανοί αναζητούσαν εναλλακτικό εταίρο ώστε η χώρα τους να εξέλθει σταδιακά από την «ένδοξη απομόνωση» της ('splendid isolation'). Επίσης, με δεδομένο τον ανταγωνισμό με τη Γαλλία στην Αφρική και τη Μεσόγειο και την επισφαλή βρετανική θέση στην Αίγυπτο, ήταν σφόδρα να έρθει σε συμφωνία με τη Γαλλία, αφού ο ανταγωνισμός με τη Ρωσία συντηρείτο αμείωτος και η πολυεπίπεδη αντιπαλότητα με τη Γερμανία κορυφωνόταν. Τελικά, ύστερα από επίπονες διαπραγματεύσεις και αμοιβαίες παραχωρήσεις –κυρίως της γαλλικής πλευράς– επήλθε στις 8 Απριλίου 1904 ο διμερής διακανονισμός ανάμεσα στις δύο Δυνάμεις. Περιλάμβανε μια φανερή σύμβαση, δύο δηλώσεις, αλλά και μια σειρά μυστικών άρθρων που έθεταν τις βάσεις για την εμβάθυνση και τη διεύρυνση της συνεργασίας της Βρετανίας και της Γαλλίας

---

11. Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale: A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905*, London: Palgrave Macmillan, 1968, σ. 179, 195, 201-215, 228-229· Henry Kissinger, *Διπλωματία*, Αθήνα, Λιβάνης, 1995, σ. 212-213.

στο εγγύς μέλλον. Βάση της αγγλογαλλικής Entente υπήρξε ο διακανονισμός των διαφορών τους στη νότια λεκάνη της Μεσογείου, και συγκεκριμένα η αναγνώριση των βρετανικών πρωτείων στην Αίγυπτο και των γαλλικών στο Μαρόκο.<sup>12</sup>

Σύντομα, οι εξελίξεις στην Άπω Ανατολή θα είχαν αναπάντεχες συνέπειες και στο ευρωπαϊκό σύστημα ισορροπίας δυνάμεων. Ο ανταγωνισμός της Ρωσίας με την ανερχόμενη Μεγάλη Δύναμη της περιοχής, της Ιαπωνίας, με επίκεντρο τη Μαντζουρία και την κορεατική χερσόνησο, είχε ενταθεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Παράλληλα, μετά την υπογραφή της συμμαχίας της με τη Βρετανία το 1902, η Ιαπωνία ήταν αποφασισμένη να αντιδράσει με δυναμικό τρόπο στις ρωσικές κινήσεις. Κατά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο του 1904-1905, οι Ιάπωνες κατήγαγαν αποφασιστικές (και για πολλούς διεθνείς παρατηρητές, μάλλον αναπάντεχες) νίκες εναντίον του ρωσικού στρατού και στόλου. Ως αποτέλεσμα της τελικής ιαπωνικής επικράτησης στον πόλεμο, η Ρωσία αναγκάστηκε να αναδιπλωθεί από τις πιο πρόσφατες κατακτήσεις της στην περιοχή. Η Πετρούπολη κατανόησε ότι η ιμπεριαλιστική της πολιτική στην Άπω Ανατολή είχε πλέον φτάσει σε τέλμα.<sup>13</sup> Επίσης, η ήττα στον πόλεμο, η επανάσταση και η εσωτερική κρίση που ξέσπασε το 1905 στην τσαρική επικράτεια είχε και μια σημαντική –όσο και αναπάντεχη– επίπτωση στη σχέση της Ρωσίας με τη Βρετανία, στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω. Πάντως, η Γερμανία, που προσπάθησε να επωφεληθεί από τον πόλεμο και τη ρωσική ήττα ώστε να επιτύχει είτε τη συγκρότηση ενός «ηπειρωτικού συνδέσμου» με αντιβρετανικό προσανατολισμό είτε την απόσπαση της Ρωσίας από τις γαλλικές αγκάλες, απέτυχε πλήρως.<sup>14</sup>

Η ήττα της Ρωσίας στον πόλεμο με την Ιαπωνία και η προσωρινή αλλά σημαντική εξασθένησή της είχε σημαντικές συνέπειες, ιδιαίτερα στην περιοχή της Μεσογείου. Πριν γίνουν αισθητές όμως οι συνέπειες της ρωσικής εξασθένησης, έλαβε χώρα η πρώτη από μια σειρά μειζόνων διπλωματικών

---

12. Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*, London: Penguin Books, 2013, σ. 135 και 138-139.

13. Για τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο και τις συνέπειές του, βλ. αναλυτικά: John W. Steinberg et al. (ed.), *The Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero*, Boston and Leiden: Brill, 2005.

14. Clark, *The Sleepwalkers*, σ. 154-155.



κρίσεων που σταδιακά οδήγησαν σε επικίνδυνη κλιμάκωση της έντασης ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις. Επρόκειτο για την Κρίση της Ταγγέρης (Πρώτη Μαροκινή Κρίση, Μάρτιος 1905-Μάιος 1906). Οι γαλλικές ενέργειες στο Μαρόκο, που αποσκοπούσαν στο να το θέσουν αποκλειστικά υπό τη γαλλική σφαίρα επιρροής, βρήκαν αντίθετο το Βερολίνο για λόγους όχι μόνο οικονομικούς και εμπορικούς, αλλά και στρατηγικούς. Έχει πράγματι επισημανθεί ότι η γερμανική στάση κατά τη διάρκεια της κρίσης υπαγορεύτηκε κυρίως από την επιθυμία του Βερολίνου να επιτύχει είτε την υπονόμευση της αγγλογαλλικής συνεννόησης είτε της γαλλορωσικής συμμαχίας, ή έστω μια νίκη γοήτρου που θα αναβάθμιζε το κύρος της Γερμανίας ως Μεγάλης Δύναμης. Ωστόσο, παρά κάποιες αρχικές επιτυχίες, η Γερμανία όχι μόνο δεν πέτυχε κάποιον από τους κύριους στόχους της, αλλά αντιθέτως προκάλεσε την ενίσχυση των γαλλοβρετανικών δεσμών. Την ίδια στιγμή, οι γερμανικές προσπάθειες προσεταιρισμού της Ρωσίας θορύβησαν το Λονδίνο και κατέστησαν τους Βρετανούς ιθύνοντες δεκτικούς στην ιδέα ενός διακανονισμού των ρωσοβρετανικών διαφορών.<sup>15</sup>

Οι γερμανικές πρωτοβουλίες το 1905 και ο εντεινόμενος ναυτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γερμανία (ο γερμανικός στόλος είχε πλέον καταστεί ο δεύτερος ισχυρότερος παγκοσμίως πίσω από τον βρετανικό) έθετε νέα διλήμματα ασφάλειας στο Λονδίνο. Μεσοπρόθεσμα, ο βρετανικός στόλος θα διατηρούσε τα πρωτεία μόνο εάν απέτρεπε τη δημιουργία κάποιου «ηπειρωτικού συνδέσμου».<sup>16</sup> Μετά τις πρόσφατες διπλωματικές της συμφωνίες με την Ιαπωνία και τη Γαλλία, η Βρετανία είχε βέβαια εξέλθει της αυτοαπομόνωσής της, ωστόσο η πολιτική και υπηρεσιακή ηγεσία του Foreign Office έκρινε ότι χρειαζόνταν ακόμα πιο τολμηρές πρωτοβουλίες. Εξάλλου, η αποδυνάμωση της Ρωσίας εξαιτίας της ήττας στον πόλεμο με την Ιαπωνία και της επανάστασης του 1905 καθιστούσε την τσαρική κυβέρνηση περισσότερο διαλλακτική και πρόθυμη για έναν έντιμο συμβιβασμό με τη Βρετανία. Εύλογο ήταν μετά τη συνομολόγηση της Entente ότι Λονδίνο και Πετρούπολη όφειλαν να αμβλύνουν την ένταση του αντα-

---

15. Kissinger, *Διπλωματία*, σ. 214-216· John Albert White, *Transition to global rivalry: Alliance diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, σ. 157.

16. Wilson, *The Policy of the Entente*, σ. 73.

γωνισμού τους στην Κεντρική Ασία και την Εγγύς Ανατολή, εάν αμφότερες επιθυμούσαν να συνεχίσουν τη συνεργασία τους με τη Γαλλία. Τελικά, ύστερα από διαπραγματεύσεις ενός και πλέον έτους, υπογράφηκε στις 31 Αυγούστου 1907 η σχετική συνθήκη, η οποία και ολοκλήρωνε το δεύτερο ευρωπαϊκό συμμαχικό μπλοκ. Θα πρέπει, πάντως, να διευκρινισθεί ότι η συμφωνία του 1907 ρύθμιζε κυρίως θέματα που αποτελούσαν εστίες ανταγωνισμού της Ρωσίας με τη Βρετανία στην Κεντρική Ασία και την Περσία. Αντίθετα, ζητήματα που άπτονταν της μεσογειακής πολιτικής των δύο Δυνάμεων, καθώς και το μέλλον των Στενών, έμειναν ασαφή. Συνεπώς, η συνθήκη ρύθμιζε εξευρωπαϊκά ζητήματα ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού ανάμεσα σε Λονδίνο και Πετρούπολη και στη δεδομένη συγκυρία δεν είχε σαφή αντιγερομανικό προσανατολισμό. Ωστόσο, σαφώς οι Βρετανοί και Ρώσοι ιθύνοντες αναγνώριζαν ότι χρησίμευε στη διατήρηση της ισορροπίας ισχύος στην Ευρώπη, και είχε ως συνέπεια την ενίσχυση του «συνδρόμου της περικύκλωσης» που βίωνε ο Κάιζερ, η γερμανική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία και σημαντική μερίδα της γερμανικής κοινής γνώμης.<sup>17</sup>

Η ανάσχεση της ρωσικής επεκτατικής ορμής στην Άπω Ανατολή μετά τον ρωσοϊαπωνικό πόλεμο και η συνεννόηση με τη Βρετανία σχετικά με τους όρους του «Μεγάλου Παιχνιδιού» στην Κεντρική Ασία, άφηναν ως μόνη διέξοδο για επέκταση της ρωσικής σφαίρας επιρροής τα Βαλκάνια, τα Στενά και την Ανατολία.<sup>18</sup> Άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό η ρωσική διείσδυση στην περιοχή είχε την ανοχή της Γαλλίας και της Βρετανίας.<sup>19</sup> Ωστόσο, στα Βαλκάνια η Πετρούπολη είχε να αντιμετωπίσει τις ηγεμονικές επιδιώξεις της Αυστροουγγαρίας, συμμάχου της Γερμανίας από τη δεκαετία του 1870. Η Βιέννη ήθελε να επωφεληθεί από την προσωρινή αποδυνάμωση της ρωσικής ισχύος και κύρους προκειμένου να διεισδύσει πολιτικά και οικονομι-

---

17. Dominic Lieven, *The End of Tsarist Russia: The March to World War I & Revolution*, New York: Viking, 2015, σ. 195-202· Wilson, *The Policy of the Entente*, σ. 75-77.

18. Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge, MA: The Belknap Press, 2011, σ. 6-40.

19. Ακόμα και από βρετανικής σκοπιάς, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός της Ρωσίας με την Αυστροουγγαρία (και εμμέσως τη Γερμανία) ήταν μάλλον ευπρόσδεκτος, αφού έτσι η Ρωσία θα ήταν αναγκασμένη να διατηρεί καλές σχέσεις με τη Βρετανία. Παράλληλα, απομακρυνόταν το ενδεχόμενο μιας συνεννόησης ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία. Βλ. ενδεικτικά, Wilson, *The Policy of the Entente*, σ. 77-78.

κά στα Βαλκάνια και να διαμορφώσει έναν περιφερειακό συσχετισμό ισχύος με θετικό πρόσημο για τα αυστρουγγρικά συμφέροντα. Σε αυτήν την πολιτική είχε την αρωγή και του Βερολίνου, που ήδη εφάρμοζε στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας την πολιτική του «Drang nach Osten», της υπαγωγής δηλαδή του «Μεγάλου Ασθενούς» στη γερμανική σφαίρα επιρροής. Σε κάθε περίπτωση, αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη των αυστριακών στόχων στα Βαλκάνια υπήρξε η υπαγωγή της Σερβίας (που από το 1903 ακολουθούσε αντιαυστριακή πολιτική) σε αυστριακό έλεγχο ή επιρροή. Επίσης, σε αντίθεση με το Βερολίνο, σταδιακά η Βιέννη έπαψε να θεωρεί ότι η διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την εξυπηρέτηση των αυστριακών συμφερόντων. Εναλλακτικά, μια ισχυρή Βουλγαρία, φίλα προκείμενη στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες αποτελούσε μια εξίσου αποδεκτή εναλλακτική.<sup>20</sup>

Το κίνημα των Νεότουρκων (Ιούλιος του 1908) και η συνακόλουθη αποσταθεροποίηση της εξουσίας της Πύλης φάνηκε να ανοίγει τους ασκούς του Αιόλου.<sup>21</sup> Η Αυστροουγγαρία αποφάσισε να προχωρήσει στην προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (όπου το σερβικό στοιχείο ήταν ισχυρό), την οποία ήλεγχε στρατιωτικά από το 1878, αν και τυπικά η επαρχία παρέμενε οθωμανική επικράτεια. Παρότι η Βιέννη και η Πετρούπολη ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1908 διερευνητικές συνομιλίες σχετικά με το μέλλον της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και των Στενών, η μεν Αυστροουγγαρία προσάρτησε προαξιοποιηματικά την εν λόγω επαρχία, ενώ η Ρωσία δεν έλαβε υποστήριξη για την επιδιωκόμενη αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών από τη Βρετανία και τη Γαλλία. Το Λονδίνο και το Παρίσι δεν υποστήριξαν ούτε τη ρωσική θέση για διεθνή συνδιάσκεψη που θα αποφαινόταν για την τύχη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Αντίθετα, η Γερμανία υποστήριξε πλήρως την Αυστροουγγαρία και ουσιαστικά εξανάγκασε τη Ρωσία να αποδεχθεί τα τελεσμένα δίχως κάποιο αντάλλαγμα. Το κύρος της Ρωσίας ως προστάτης των Σλάβων των Βαλκανίων είχε υποστεί σημαντικό πλήγμα, όμως

---

20. F. R. Bridge, 'The Habsburg Empire and the Ottoman Empire', in Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London: Frank Cass, 1996, σ. 31-49.

21. Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914-1920*, London: Penguin Books, 2015, σ. 7-8.

οι Ρώσοι ιθύνοντες ήταν αποφασισμένοι να μην υποχωρήσουν στο μέλλον σε ανάλογη περίσταση. Η βοσνιακή κρίση ήταν η δεύτερη μείζων κρίση ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις, μέσα σε διάστημα λίγων ετών.<sup>22</sup>

Παράλληλα, η Γερμανία ήρθε αντιμέτωπη με τα βρετανικά, τα γαλλικά και τα ρωσικά συμφέροντα στην Εγγύς Ανατολή. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον του Βερολίνου για την περιοχή απέκτησε πρακτικό περιεχόμενο κυρίως μέσω της κατασκευής του «σιδηροδρόμου της Βαγδάτης» από γερμανική κοινοπραξία. Η σιδηροδρομική γραμμή θα συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με τη Βαγδάτη (με προοπτική να επεκταθεί ως τον Περσικό Κόλπο, στη Βασόρα) και απετέλεσε το τέλειο όχημα για την οικονομική διείσδυση των Γερμανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε στρατηγικό και σε στρατιωτικό επίπεδο, ο εκσυγχρονισμός του οθωμανικού σιδηροδρομικού δικτύου προσέδιδε αυξημένη κινητικότητα και ευελιξία στον οθωμανικό στρατό (και σε τυχόν γερμανικές μονάδες σε περίπτωση σύμπραξης της Πύλης με το Βερολίνο εν καιρώ πολέμου). Αυτό προξενούσε πρόσθετους πονοκεφάλους και ανησυχίες στους Ρώσους και στους Βρετανούς επιτελείς, που ήταν επιφορτισμένοι με τον στρατιωτικό σχεδιασμό στα μέτωπα της Μαύρης Θάλασσας, του Κανκάσου και του Περσικού Κόλπου. Τέλος, δεν πρέπει να λησμονείται ότι από τα τέλη του 19ου αιώνα γερμανική στρατιωτική αποστολή είχε αναλάβει την εκπαίδευση του οθωμανικού στρατού και λειτουργούσε ως πρόσθετος βραχίονας άσκησης επιρροής στην Πύλη.<sup>23</sup>

## Η Ελλάδα μεταξύ των ευρωπαϊκών συνασπισμών

Ποια θα έπρεπε να λοιπόν είναι η στάση της Ελλάδας έναντι των διαμορφούμενων συμμαχικών συνασπισμών, δεδομένης μάλιστα της διείσδυ-

22. Lieven, *The End of Tsarist Russia*, σ. 209-227· Kissinger, *Διπλωματία*, σ. 220-221.

23. Για τη γερμανική διείσδυση στην Οθωμανική αυτοκρατορία και την πολιτική του “Drang nach Osten”, βλέπε ενδεικτικά: Jonathan S. McMurray, *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway*, Westport and London: Praeger, 2001· Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Cambridge, MA: The Belknap Press, 2010· Ulrich Trumpener, ‘Germany and the End of the Ottoman Empire’, in Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London: Frank Cass, 1996, σ. 107-135.

σης (ή της απόπειρας διείσδυσης) των Μεγάλων Δυνάμεων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη; Αν και η εξάρτηση της χώρας εντάθηκε μετά το 1897 (εξαιτίας και της επιβολής του ΔΟΕ), η Ελλάδα δεν είχε πετύχει να αποκτήσει ουσιαστικά ερείσματα σε κάποια Μεγάλη Δύναμη, με αποτέλεσμα τη διπλωματική απομόνωσή της. Σε αντίθεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Ρουμανία, οι οποίες είχαν δεσμούς η καθεμία με μία τουλάχιστον Μεγάλη Δύναμη, η Ελλάδα αδυνατούσε να προωθήσει τα συμφέροντά της. Ακόμα και σε περιφερειακό επίπεδο, οι ελληνικές προσπάθειες για συνεννόηση με ορισμένους έστω από τους γείτονές της καρποφόρησαν μόλις το 1912, χάριη στις σύντονες πρωτοβουλίες του Ελευθερίου Βενιζέλου.<sup>24</sup> Ένας άλλος ανασταλτικός παράγοντας για την υιοθέτηση μιας σαφούς στρατηγικής από την ελληνική πλευρά ήταν οι αντίρροπες πιέσεις που ασκούσαν τα δύο κυριότερα εθνικά ζητήματα της εποχής: από τη μια το Κρητικό, με περισσότερο μεσογειακή διάσταση, το οποίο προκαλούσε τριβές ανάμεσα στην Αθήνα και την Πύλη και από την άλλη το Μακεδονικό, που είχε κυρίως βαλκανική-ηπειρωτική διάσταση και έφερνε σε αντιπαράθεση τον ελληνισμό με τους βαλκάνιους Σλάβους, αλλά ευνοούσε τη συνεννόηση με την Πύλη.

Υπό την επήρεια παρόμοιων συλλογισμών, ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ (που είχε αναβαθμισμένο ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής) και η κυβέρνηση Θεοτόκη επιχείρησαν να βγάλουν τη χώρα από τη διεθνή απομόνωση, ενισχύοντας τους ελληνικούς δεσμούς με κάποιον από τους ευρωπαϊκούς συνασπισμούς. Κατ' αρχήν, λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας αλλά και της πολυετούς επιρροής των δύο κύριων δυτικών Δυνάμεων, ο πρωθυπουργός προτιμούσε την ενίσχυση των σχέσεων με τη Βρετανία ή/και τη Γαλλία. Μετά τον πόλεμο του 1897, οι ελληνοβρετανικές σχέσεις παρουσίασαν σημάδια βελτίωσης, με αφορμή την υποστήριξη της Ελλάδας στη Βρετανία κατά τη διάρκεια του Πολέμου των Μπόερ στη Νότια Αφρική. Μάλιστα, το βρετανικό βασιλικό ναυτικό έκανε ευρεία χρήση των ελληνικών λιμανιών και τα πλοία και τα πληρώματά του γίνονταν δε-

---

24. Michael Llewellyn Smith, 'Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement' in Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, σ. 134-145. Βλ. αναλυτικά και Helen Gardikas Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglio: Greek Foreign Policy, 1911-1913*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1995.

κτά με ενθουσιασμό από τον ελληνικό πληθυσμό.<sup>25</sup> Ωστόσο, δεν έλειπαν και οι περίοδοι έντασης στις ελληνοβρετανικές σχέσεις, καθώς μερίδα των Ελλήνων ιθυνόντων, του Τύπου και της κοινής γνώμης έβλεπαν με καχυποψία τις θέσεις του Foreign Office για το Μακεδονικό ζήτημα. Θεωρείτο (εν πολλοίς ορθώς) ότι το Λονδίνο παρουσιαζόταν ιδιαίτερα δεκτικό στη βουλγαρική προπαγάνδα και ότι παρέβλεπε τα ελληνικά συμφέροντα.<sup>26</sup> Ιδίως μέχρι και το 1905, όταν ο υπουργός Εξωτερικών Λόρδος Lansdown αντικαταστάθηκε από τον Edward Gray, πρόσθετη ανησυχία προκαλούσαν στην ελληνική πλευρά οι θέσεις του πρώτου υπέρ της αυτονομίας της Μακεδονίας υπό οθωμανική επικυριαρχία. Από την άλλη πλευρά όμως η Ελλάδα δεν μπορούσε να υποβαθμίσει το γεγονός ότι η Βρετανία εξισορροπούσε τη ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια που εμφανώς ευνοούσε τους Βουλγάρους και γενικότερα τους Σλάβους.<sup>27</sup>

Σε κάθε περίπτωση, το 1907 ο Θεοτόκης πρότεινε στις δύο Μεγάλες ναυτικές Δυνάμεις την ένταξη της Ελλάδας στην κυοφορούμενη «Μεσογειακή Ένωση», στην οποία –σύμφωνα τουλάχιστον με τις φήμες της εποχής– επρόκειτο να μετέχουν ακόμα η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα διασφάλιζε τα ελληνικά στρατηγικά συμφέροντα από το ενδεχόμενο σύμπλευσης της Βουλγαρίας με τη Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αλλά και αντίστροφα, ο Κερκυραίος πολιτικός προσπάθησε να πείσει το Παρίσι και το Λονδίνο ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στη «Μεσογειακή Ένωση» θα εξυπηρετούσε τα γαλλικά και τα βρετανικά στρατηγικά συμφέροντα στην περιοχή που θα απειλούνταν από έναν πιθανό σχηματισμό ενός άξονα Βερολίνου-Βιέννης-Κωνσταντινούπολης, στον οποίο ίσως προστίθετο η Σόφια.<sup>28</sup>

---

25. Robert Holland και Diana Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες. Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006, σ. 203.

26. Αλεξάνδρου Μαζαράκη-Αιτιάνος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα: Ίκαρος, 1948, σ. 58-59 και 64.

27. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, σ. 255. Βεβαίως, είναι απλουστευτικό να θεωρείται ότι οι σχέσεις της Ρωσίας με τη βουλγαρική ηγεμονία/βασιλείο παρέμεναν πάντα καλές και ανέφελες. Για παράδειγμα, στα μέσα της δεκαετίας του 1900, ιδίως το 1906, πέρασαν από σοβαρή κρίση, εξέλιξη που δεν έμεινε απαρατήρητη από την ελληνική πλευρά. Ενδεικτικά, ΔΙΑΥΕ, Κεντρική υπηρεσία, Φακ. 1906/83.3, Γ. Αργυρόπουλος (Πετρούπολη) προς ΥΠΕΞ, αρ. 294, 14 Αυγούστου 1906.

28. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα: Εστία, 2005, σ. 23.

Παράλληλα, ο Θεοτόκης συνέδεσε το ζήτημα της συνεργασίας της Ελλάδας με τις δύο αυτές ναυτικές Δυνάμεις με τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού πολεμικού ναυτικού ώστε να εξυπηρετεί τον στρατηγικό σχεδιασμό της Βρετανίας και της Γαλλίας στη Μεσόγειο. Αν και η πρόταση αυτή απορρίφθηκε αμέσως από το Λονδίνο,<sup>29</sup> το Παρίσι έδειξε ενδιαφέρον για το ελληνικό πρόγραμμα ναυτικών εξοπλισμών, σε μια χρονική συγκυρία κατά την οποία η κυβέρνηση Θεοτόκη είχε αναγάγει σε μείζονα προτεραιότητα την ενίσχυση της πολεμικής προπαρασκευής της χώρας. Τα ελληνικά εξοπλιστικά προγράμματα ήταν συναρτημένα όχι μόνο με τις δημοσιονομικές συγκυρίες, αλλά συνάμα εμπλέκονταν στο δίκτυο των διεθνών ανταγωνισμών. Ο Έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε μάλιστα τη χορήγηση δανείου από τη Γαλλία με αντάλλαγμα την αναδιοργάνωση του ελληνικού ναυτικού από Γάλλους ειδικούς. Δίχως αμφιβολία, τυχόν ευόδωση του κυβερνητικού σχεδίου θα είχε το πρόσθετο όφελος της στενότερης σύνδεσης της Ελλάδας με τη συγκεκριμένη Δύναμη τόσο στο πολιτικό όσο και στο διπλωματικό πεδίο.<sup>30</sup>

Σε πρώτη φάση η γαλλική κυβέρνηση έδειξε προθυμία να ανταποκριθεί στην ελληνική πρόσκληση. Για τον λόγο αυτό το 1907 απέστειλε στην Ελλάδα τον απόστρατο ναύαρχο Fournier για συνομιλίες με τον βασιλιά Γεώργιο Α'.<sup>31</sup> Αποτέλεσμα των συνομιλιών αυτών ήταν να καλλιεργηθεί θετικό κλίμα και υψηλές προσδοκίες για την ευόδωση μιας ευρύτερης ελληνογαλλικής συνεργασίας, η οποία θα εδραζόταν στην αναδιοργάνωση του ελληνικού ναυτικού σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του Fournier, στην αναδιοργάνωση του στρατού βάσει γαλλικού σχεδίου και στη χορήγηση γαλλικού δανείου. Πάντως, το γαλλικό υπουργείο των Εξωτερικών παρέμενε διστακτικό στην αποδοχή των ελληνικών προτάσεων και χρονοτρίβησε για μερι-

---

29. Douglas Dakin, 'The Greek Proposals for an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907', *Balkan Studies*, 3:1 (1962), σ. 43-60· Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, σ. 23· Γεώργιος Ι. Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης: Ο πολιτικός τον μέτρον*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2006 (ανατύπωση), σ. 299-302.

30. Δημήτριος Κατσιώστας, «Η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και το έργο της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής Eydoux», στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Οι πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις Ελλάδας-Γαλλίας (19ος-20ός αι.)*, Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 2011, σ. 63-83.

31. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, σ. 24.

κούς μήνες. Η ροή των εξελίξεων επιταχύνθηκε τον Νοέμβριο του 1907 όταν ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, που βρισκόταν στο Παρίσι, ζήτησε αφενός να τεθεί ο Γάλλος ναύαρχος στη διάθεση της ελληνικής κυβέρνησης για να εφαρμόσει το πρόγραμμά του, και αφετέρου τη χορήγηση δανείου για τον εκσυγχρονισμό τόσο του ναυτικού, όσο και του στρατού. Στη δεδομένη συγκυρία, η αποστολή του Fournier στην Ελλάδα και ο αυξημένος ρόλος της Γαλλίας στο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων απολάμβανε της υποστήριξης σημαντικής μερίδας της γαλλικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας και της διπλωματικής υπηρεσίας.<sup>32</sup>

Ειδικότερα, το «σχέδιο Fournier» προέβλεπε τη δημιουργία ενός ελληνικού στόλου που θα βασιζόταν σε μικρές και ευκίνητες μονάδες επιφανείας (ελαφρά καταδρομικά, αντιτορπιλικά και κυρίως τορπιλοβόλα), καθώς και υποβρύχια, αντί ενός σχετικά ισχυρού, αλλά δαπανηρού και εν μέρει παραχαιωμένου ισορροπημένου στόλου. Ένας τέτοιος ευκίνητος και «ελαφρύς» στόλος ταίριαζε περισσότερο, σύμφωνα με τον Γάλλο ναύαρχο, στο περιβάλλον του Αιγαίου αλλά και στις δημοσιονομικές δυνατότητες της Ελλάδας. Συνάμα, θα εξυπηρετούσε άριστα τα γαλλικά (και βρετανικά) συμφέροντα, καθώς θα μπορούσε να δράσει ως βοηθητική δύναμη της Γαλλίας –και πιθανόν συνολικά της Entente– σε περίπτωση γενικευμένης σύρραξης. Καθώς όμως το σχέδιο διέρρευσε, αντέδρασαν έντονα το Ναυτικό Επιτελείο, Έλληνες αξιωματικοί, σημαντική μερίδα βουλευτών και μέρος του Τύπου. Στην αντίληψή τους, η χώρα όφειλε να εξασφαλίσει μεγάλα σκάφη ώστε να είναι σε θέση να διεκδικήσει την απελευθέρωση περιοχών από την οθωμανική κυριαρχία. Έτσι κρινόταν αναγκαία η επίτευξη της ναυτικής υπεροχής στο Αιγαίο, για την οποία, σύμφωνα με τις στρατηγικές αντιλήψεις της εποχής, απαραίτητα ήταν τα μεγάλα πολεμικά πλοία.<sup>33</sup> Υπ’ αυτές τις συνθήκες, το σχέδιο ναυάγησε και η Ελλάδα εκσυγχρόνισε το ναυτικό της παραγγέλνοντας κυρίως μεγάλες ναυτικές δυνάμεις επιφανείας, ώστε να διαθέτει μια ισορροπημένη ναυτική δύναμη. Διατήρησε ακόμα την ανε-

32. Dakin, ‘The Greek Proposals for an Alliance’, σ. 56-57.

33. Για τις απόψεις που διατυπώθηκαν σχετικά με το σχέδιο Fournier, βλ. ενδεικτικά την έκθεση του Αντιπλοίαρχου Πέτρου Γκίνη προς τον Αρχηγό Γενικού Επιτελείου, 5 Μαρτίου 1907, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Κηφισιά, Φακ. 77.



ξαρτησία του ναυτικού της, καθώς και ελευθερία κινήσεων στο διπλωματικό πεδίο, αν και μέχρι το 1912 παρέμεινε εν πολλοίς απομονωμένη.<sup>34</sup>

Σε κάθε περίπτωση, παρά το ενδιαφέρον που έδειξε η γαλλική πλευρά για τη συμμετοχή της στην αναδιοργάνωση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων, η αντίδραση τόσο του Λονδίνου όσο και των Παρισίων στο ενδεχόμενο ενίσχυσης των δεσμών με την Ελλάδα ήταν καθ' όλα αρνητική. Η βρετανική ηγεσία διέβλεπε κινδύνους από μια πιθανή ενίσχυση των ελληνοβρετανικών σχέσεων, από τη στιγμή μάλιστα που η βρετανική επιρροή στη χώρα ήταν ήδη αυξημένη (από την εποχή του Κορμαϊκού Πολέμου του 1854-1856). Εξάλλου, μέσω των δεσμών με το παλάτι το Λονδίνο ασκούσε αποφασιστική επιρροή στη διαμόρφωση και στην άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ενδεχόμενη λοιπόν εμβάθυνση των ελληνοβρετανικών δεσμών, με ανάληψη μάλιστα κάποιου είδους συμβατικών υποχρεώσεων της Βρετανίας έναντι της Ελλάδας, θα έθετε σε κίνδυνο όχι μόνο τις σχέσεις του Λονδίνου με την Πύλη, αλλά θα υπονόμεινε και τις διευρυνόμενες σχέσεις με τον νέο δυναμικό παράγοντα των Βαλκανίων, τη Βουλγαρία.<sup>35</sup>

Αντίστοιχη δυσπιστία και απροθυμία στο ενδεχόμενο ενίσχυσης των δεσμών με την Ελλάδα επεδείκνυε και η γαλλική κυβέρνηση. Μέχρι το 1911, βασική προτεραιότητα του Παρισιού ήταν η διατήρηση της εύθραυστης ειρήνης και της σταθερότητας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, ώστε να προστατευθούν οι γαλλικές επενδύσεις και τα κεφάλαια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.<sup>36</sup> Παράλληλα, ακρογωνιαίος λίθος της γαλλικής στρατηγικής παρέμενε η διατήρηση και εμβάθυνση της γαλλορωσικής συμμαχίας, και, από τη στιγμή που η Ρωσία υποστήριζε τη Βουλγαρία (και τη Σερβία) έναντι των ελληνικών συμφερόντων στη Μακεδονία, η Γαλλία δεν μπορούσε να υιοθετήσει μια διαφορετική πολιτική.<sup>37</sup> Άλλωστε, από τα μέσα της δε-

34. Dakin, 'The Greek Proposals for an Alliance', σ. 58-60· Zisis Fotakis, *Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919*, London and New York: Routledge, 2005, σ. 22-23· Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης*, σ. 300-301.

35. Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης*, σ. 215. Για τις αγγλοβουλγαρικές σχέσεις, βλ. Andrei Pantev, 'Britain and Bulgaria, 1879-1915', *Southeastern Europe*, 7:2 (1980), σ. 191-204.

36. Για τα γαλλικά οικονομικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. ενδεικτικά: Necla Geyikdađı, 'French Direct Investments in the Ottoman Empire before World War I', *Enterprise and Society*, 12:3 (2011), σ. 525-561.

37. Μαζαράκη -Αιτιάνος, *Απομνημονεύματα*, σ. 59-64.

καετίας του 1900 οι γαλλικές κυβερνήσεις άρχισαν να εμβαθύνουν τις διμερείς σχέσεις πρωτίστως με τη Σερβία, ώστε να καταστήσουν την τελευταία αντίβαρο στις Κεντρικές Δυνάμεις.<sup>38</sup>

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τόσο η ελληνική κοινή γνώμη όσο και οι πολιτικοί κύκλοι άρχισαν να αντιμετωπίζουν με έντονη δυσπιστία τη Γαλλία. Αντίστοιχη ήταν και η στάση έναντι της Ρωσίας, λόγω της υποστήριξης που παρείχε στους σλαβικούς λαούς, σε μια περίοδο κατά την οποία ο Μακεδονικός αγώνας βρισκόταν στο αποκορύφωμά του. Βέβαια, η Πετρούπολη είχε συμβάλει αποφασιστικά στο να μετριαστούν οι συνέπειες της ήττας της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και γενικά κρατούσε ευνοϊκή στάση στο Κρητικό ζήτημα. Ωστόσο, αυτό που βάρυνε καθοριστικά πλέον στις συνειδήσεις των Ελλήνων ιθυνόντων και της κοινής γνώμης ήταν το μέλλον του ελληνισμού της Μακεδονίας.<sup>39</sup>

Καθώς το ενδεχόμενο σύμπλευσης των ελληνικών με τα γαλλικά και τα βρετανικά συμφέροντα απομακρυνόταν, η κυβέρνηση Θεοτόκη εξέτασε σοβαρά την πιθανότητα προσέγγισης με τη Γερμανία. Οπωσδήποτε, η γερμανική στάση έναντι της Ελλάδας στον πόλεμο του 1897 και η προτεραιότητα που απέδιδε το Βερολίνο στην ενίσχυση της επιρροής του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν άφηνε πολλά περιθώρια στην ελληνική πλευρά. Παρ' όλα αυτά, μεταξύ του 1899 και του 1901 επήλθε μια πρόσκαιρη βελτίωση των σχέσεων με τη Γερμανία, καθώς το Βερολίνο επεδίωκε τη σύμπληξη ενός αντισλαβικού μετώπου στα Βαλκάνια μέσω της συνομολόγησης ενός άξονα Ελλάδας-Ρουμανίας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την υποστήριξη του Βερολίνου και της Βιέννης. Η Αυστροουγγαρία, λόγω και του ανταγωνισμού της με τη Ρωσία στα Βαλκάνια, φαινόταν πιο κοντά στις ελληνικές θέσεις και συμφέροντα.<sup>40</sup> Ωστόσο, μια ενίσχυση των δεσμών με τη Βιέννη προϋπέθετε την ουσιώδη βελτίωση των ελληνορουμανικών σχέσεων –απόπειρα που τελικά ναυάγησε παταγωδώς, καθώς στα μέσα της δεκαετίας του 1900 οι σχέσεις Αθήνας-Βουκουρεστίου βρέθηκαν στο ναδίρ.<sup>41</sup>

38. Clark, *The Sleepwalkers*, σ. 29-33, 38.

39. Γεώργιος Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1928*, τ. Γ': *τελευταία τριακονταετία*, Αθήνα: χ.ε., 1930, σ. 12-13.

40. Στο ίδιο, σ. 15-16· Ελένη Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», σ. 171-174· Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης*, σ. 216-217.

41. Σπυρίδων Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνορουμανικών πολιτικών σχέσεων, 1866-1913», *Μακεδονικά*, 23 (2001-2002), σ. 23-48.

Άλλωστε, μέχρι το 1903, η Αυστροουγγαρία διατηρούσε στενότετους δεσμούς και με τη Σερβία, με την οποία η Ελλάδα δεν είχε κατορθώσει να βελτιώσει τις σχέσεις της.<sup>42</sup> Τέλος, η Ιταλία ακολουθούσε καιροσκοπική πολιτική στη Μεσόγειο, ενώ οι επεκτατικές της βλέψεις την καθιστούσαν για την Ελλάδα δυνητική απειλή παρά δυνητικό εταίρο.<sup>43</sup>

Παρ' όλα αυτά, στα τέλη της δεκαετίας του 1900 η κυβέρνηση Θεοτόκη αναζήτησε το μέσο για την υπέρβαση του διπλωματικού αδιεξόδου σε μία συνεννόηση με το Βερολίνο. Εξάλλου, το ναυάγιο του σχεδίου Fourmier, η παρελκυστική πολιτική του Λονδίνου κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα και κυρίως η αγγλορωσική συνεννόηση του 1907 είχαν θορυβήσει τόσο το Παλάτι όσο και την ελληνική κυβέρνηση. Παράλληλα, η αυξημένη (προσωρινά) βρετανική επιρροή στο καθεστώς των Νεότουρκων και η ανησυχία ότι θα λάμβανε χώρα κάποιας μορφής αυτονομία της Μακεδονίας προκάλεσαν νευρική κατάσταση στην Αθήνα. Ένας άλλος παράγοντας που συνηγορούσε υπέρ μιας προσπάθειας προσέγγισης με το Βερολίνο αποτελούσε το γεγονός ότι η Γερμανία, χάρη στην αυξανόμενη πολιτική και οικονομική της διεύδυση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα προσέφερε τις καλές της υπηρεσίες ώστε να διασφαλιστεί το μέλλον του ελληνισμού που διαβιούσε σε εδάφη υπό την κυριαρχία της Πύλης. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια της βοσνιακής κρίσης του 1908-1909 οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες είχαν ανασχετίσει τις ρωσικές φιλοδοξίες στα Βαλκάνια και όσον αφορά τα ευρύτερα συμφέροντα του ελληνισμού, ο γερμανικός μπερειαλισμός φάνταζε το έλασσον κακό σε σχέση με τον πανσλαβισμό.<sup>44</sup>

Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1908 η γερμανική ηγεσία και ο ίδιος ο Κάιζερ εμφανίστηκαν πρόθυμοι να εξετάσουν την προοπτική σύνδεσης της Ελλάδας (καθώς και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας) με την Τριπλή Συμμαχία και την ανάληψη βασικών έργων υποδομής από γερμανικούς οίκους με γερμανικά κεφάλαια. Επίσης, η Γερμανία θα αναλάμβανε να βοηθήσει την Ελλάδα στην υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου ναυτικού εξοπλιστικού

---

42. Ενδεικτικά, βλ. Βασίλης Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων: Από τον Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007, σ. 203.

43. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, 1900-1945, σ. 48.

44. Κώστας Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα 1896-1914*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1990, σ. 106-107 και 112.

προγράμματος. Βέβαια, η Αθήνα θα όφειλε να εξομαλύνει πλήρως τις σχέσεις της με την Πύλη. Τελικά, οι καταρχήν συμφωνίες και οι καλές προθέσεις παρέμειναν κενό γράμμα: τους επόμενους μήνες επιδεινώθηκαν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις λόγω του Κρητικού ζητήματος (τη στιγμή που το Βερολίνο έκλινε υπέρ της δραστικότερης υποστήριξης των Οθωμανών στο Ανατολικό ζήτημα),<sup>45</sup> ενώ οι Νεότουρκοι εγκαινίασαν πολιτική καταπίεσης των ελληνορθόδοξων κατοίκων της Δυτικής Μικράς Ασίας. Ενώ επιζητήθηκε η γερμανική μεσολάβηση στην Πύλη,<sup>46</sup> ήταν φανερό ότι δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για μια σύμπραξη Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Άλλωστε, οι γερμανικοί τραπεζικοί όμιλοι υπήρξαν απρόθυμοι να διαθέσουν κεφάλαια ή να συνάψουν δάνεια στην Ελλάδα, και η κυβέρνηση Θεοτόκη αποδυναμώθηκε σημαντικά, με συνέπεια να επικρατεί αβεβαιότητα για την κατεύθυνση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο άμεσο μέλλον.<sup>47</sup>

Πριν ακόμα διαψευσθούν οι ελπίδες για μία συνεννόηση με τη Γερμανία, η επίσκεψη του Ιταλού βασιλιά Βίκτωρα Εμμανουήλ στην Αθήνα, στα τέλη Μαρτίου 1907, δημιούργησε εύλογες προσδοκίες για άρση του διπλωματικού αδιεξόδου της ελληνικής πλευράς. Η ένθερμη υποδοχή που έτυχε ο Ιταλός άνακτας από τις ελληνικές αρχές και τον λαό των Αθηνών,<sup>48</sup> προκάλεσαν την έντονη δυσαρέσκεια όχι μόνο της Σόφιας (σε μια περίοδο κορύφωσης του Μακεδονικού Αγώνα),<sup>49</sup> αλλά και του Βερολίνου σχετικά με τις βλέψεις της συμμάχου του στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, παρά την αισιοδοξία του Έλληνα επιτετραμμένου στην πρεσβεία της Ρώμης Χρίστου Μητσόπουλου ότι η ελληνοϊταλική συνεννόηση ήταν πλέον «οριστική»,<sup>50</sup> οι σχέσεις των δύο κρατών δεν θα αναβαθμιζόνταν, με την ελληνική πλευρά να παραμένει δύσπιστη έναντι των ιταλικών προθέσεων.

---

45. John Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900-1941*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2014, σ. 753-754.

46. ΔΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, 1909/IB, Γρυπάρης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 14 Δεκεμβρίου 1909.

47. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, σ. 26-27· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 104-120.

48. *Εμπρός*, 28 και 30 Μαρτίου 1907.

49. ΔΙΑΥΕ, Κεντρική υπηρεσία, Φακ. 1907/8.3, Αλέξανδρος Καραπάνος (Σόφια) προς Αλέξανδρο Σκουζέ, αριθ. 335, 2 Απριλίου 1907.

50. ΔΙΑΥΕ, Κεντρική υπηρεσία, Φακ. 1907/8.3, Χρίστος Μητσόπουλος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, αριθ. 327, 30/12 Απριλίου 1907.

Οι προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων κατά την πρώτη δεκαετία του 1900 να εξέλθει η χώρα από το καθεστώς διεθνούς απομόνωσης δεν ευοδώθηκαν. Τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και η αδυναμία της Ελλάδας να «πείσει» τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις για τα στρατηγικά και οικονομικά πλεονεκτήματα που συνεπαγόταν η υποστήριξη των ελληνικών στόχων δεν επέτρεψαν την ουσιαστική προσέγγιση με κάποια Μεγάλη Δύναμη. Η αδυναμία εμπέδωσης συμμαχικών δεσμών με τις Δυτικές Δημοκρατίες ή τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες καθιστούσε επιτακτική την ενίσχυση του περιφερειακού ρόλου της Ελλάδας προκειμένου να προωθήσει, στο μέτρο του δυνατού, τις αλυτρωτικές της διεκδικήσεις. Εμφανιζόταν ένας φαύλος κύκλος: η χώρα, ηττημένη το 1897, ήταν πολύ αδύναμη ώστε να προσελκύσει διεθνή υποστήριξη, ενώ η δυσκολία της να προσελκύσει διεθνή υποστήριξη ενέτεινε την αδυναμία της, η οποία την προκαλούσε... Στο σημείο αυτό όμως νέα ερωτηματικά και διλήμματα προέκυπταν για την ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία: θα έπρεπε η Ελλάδα να στραφεί προς την κατεύθυνση της σύμπτυξης ενός αντισλαβικού μπλοκ ή αντίθετα θα όφειλε να συνεργασθεί με τα σλαβικά κράτη της Βαλκανικής εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Υπήρχαν άραγε οι προϋποθέσεις για την αποκατάσταση των ελληνικών σχέσεων με τα γειτονικά της κράτη, σε μία περίοδο κατά την οποία το Κρητικό, το Μακεδονικό, αλλά και το Σαμιακό ζήτημα βρισκόνταν σε έξαρση;

### **Οι σχέσεις της Ελλάδας με τα βαλκανικά κράτη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία**

Η αδυναμία της Ελλάδας να εξασφαλίσει τη διπλωματική στήριξη μιας τουλάχιστον Μεγάλης Δύναμης υπονόμει τις προσπάθειες των Αθηνών για εμβάθυνση ή έστω εξομάλυνση των σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ή τους βαλκάνιους γείτονες. Μετά την ήττα του 1897 και την προσωρινή επίλυση του Κρητικού ζητήματος, η Ελλάδα ένιωθε ως αμεσότερη απειλή τις βουλγαρικές πρωτοβουλίες στη Μακεδονία, και γι' αυτό επεδίωξε την αποκατάσταση των σχέσεών της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πράγματι, και η Πύλη από την πλευρά της, ειδικά μετά την εξέγερση του Ίλντεν το 1903, θεωρούσε τον βουλγαρικό μεγαλοϊδεατισμό ως μεγαλύτερη απειλή από τον ελληνικό αλυτρωτισμό. Παράλληλα, αντιμετώπιζε τις πρόσθετες πιέσεις των Σέρβων, των Αλβανών, αλλά και όσων στο εσωτερικό

της πολυεθνικής αυτοκρατορίας πίεζαν για βαθιές μεταρρυθμίσεις και τομές, όπως ήταν οι Νεότουρκοι. Ωστόσο, παρά την αμοιβαία καλή θέληση, επήλθε μόνο μια ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δίχως κάποια ουσιαστική προσέγγιση που να οδηγεί στη λήψη αμοιβαίων πολιτικών δεσμεύσεων.<sup>51</sup> Αργότερα, μετά τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας από την επικυριαρχία της Πύλης (Οκτώβριος 1908), πλανάτο προσωρινά το φάσμα ενός βουλγαροτουρκικού πολέμου. Τότε, η οθωμανική κυβέρνηση βολιδοσκόπησε την Αθήνα για το ενδεχόμενο σύναψης ελληνοτουρκικής συμμαχίας. Παρά τη θετική ανταπόκριση της κυβέρνησης Θεοτόκη, οι διαπραγματεύσεις δεν προχώρησαν, ενώ αποκλιμακώθηκε και η βουλγαροτουρκική κρίση.<sup>52</sup> Αντιθέτως, από το 1909 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις επιδεινώθηκαν εξαιτίας της κλιμακούμενης καταπίεσης των ελληνορθόδοξων πληθυσμών, ιδίως στη Δυτική Μικρά Ασία.<sup>53</sup>

Ανάλογη τύχη είχαν και οι προσπάθειες για τη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με τους βαλκάνιους γείτονες. Με τους Βουλγάρους βέβαια ο ανταγωνισμός με επίκεντρο τη Μακεδονία ήταν οξύς και, όσο διαρκούσε ο Μακεδονικός Αγώνας, οποιαδήποτε προσέγγιση των δύο χωρών ήταν αδύνατη. Ωστόσο, η Ελλάδα απέτυχε να προσεγγίσει τη Σερβία ή τη Ρουμανία. Όσον αφορά στη Σερβία, οι προϋποθέσεις σύγκλισης των δύο πλευρών φαίνονταν αρχικά θετικές. Το 1899 μάλιστα, πραγματοποιήθηκαν συνομιλίες ανάμεσα στον Σέρβο βασιλικό απεσταλμένο Alexandar Milicevic και τον Έλληνα πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη. Μάλιστα, η σερβική πλευρά ήταν πρόθυμη να αποδεχτεί να υποχωρήσει από τις παλαιές της διεκδικήσεις στην περιοχή της Μακεδονίας (τις οποίες η Αθήνα θεωρούσε υπερβο-

51. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, σ. 19-20.

52. The National Archives, Kew Gardens, UK (στο εξής: TNA), FO 881/9452, Sir Francis Elliot (Athens) προς Sir Edward Gray, Greece - Annual Report, 1908, 30 Απριλίου 1909.

53. Βλ. το ογκώδες υλικό που βρίσκεται σε φάκελο άνευ κατάταξης της ΥΔΙΑ. Μερικές ενδεικτικές αναφορές από τα έγγραφα που περιέχονται: ΔΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, Φακ. 1909/ΙΒ, Ιωσήφ (Υποπρωξενείο Κυδωνιών) προς Γρυπάρη (Κωνσταντινούπολη), αρ. 247, 8 Ιουνίου 1909, και Ποττέν (Προξενείο Σμύρνης) προς ΥΠΕΞ, αρ. 2676, 27 Νοεμβρίου 1909. Για μερικές όψεις των τριβών μεταξύ των Νεότουρκων και του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, βλ. και Feroz Ahmad, *The Young Turks and the Ottomannationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918*, SaltLakeCity: The University of Utah Press, 2014, σ. 42-44.

λικές) με αντάλλαγμα την αναγνώριση από την ελληνική πλευρά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο του διορισμού του Σέρβου αρχιμανδρίτη Φιρμιλιανού στη θέση του επισκόπου Σκοπίων. Ωστόσο, οι συνομιλίες διεκόπησαν, καταδεικνύοντας την αδυναμία της Ελλάδας και της Σερβίας να υπερβούν τα στενά εθνικά τους συμφέροντα χάριν της υιοθέτησης μιας κοινής βαλκανικής πολιτικής.<sup>54</sup> Αντιθέτως, ιδίως από το 1903-4 και έως τη λήξη του Μακεδονικού Αγώνα οι Έλληνες ιθύνοντες αγωνιούσαν για το –υπαρκτό– ενδεχόμενο σημαντικής βελτίωσης των σχέσεων Βουλγαρίας-Σερβίας (και Βουλγαρίας-Ρουμανίας). Μια τέτοια εξέλιξη θα επισφράγιζε την απομόνωση της Ελλάδας και πιθανότατα θα ενταφίαζε τις ελπίδες για υπεράσπιση των συμφερόντων του ελληνισμού στη Μακεδονία και τη Θράκη, αν και Έλληνες διπλωμάτες είχαν προβλέψει ότι υπήρχαν ελάχιστες πιθανότητες συνολογίας μιας μόνιμης σερβοβουλγαρικής πολιτικής συνεννόησης.<sup>55</sup> Πάντως, οι ελληνοσερβικές σχέσεις παρέμειναν στάσιμες έως το 1909.

Η Ρουμανία ήταν (μυστικός) εταίρος της Γερμανίας, της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας στην Τριπλή Συμμαχία και ως εκ τούτου βρισκόταν σε σημαντικά ισχυρότερη θέση από τη διπλωματικά απομονωμένη Ελλάδα.<sup>56</sup> Στις αρχές του 20ού αιώνα, επήλθε προσέγγιση της Ελλάδας με τη Ρουμανία, η οποία είχε αντιβουλγαρικό χαρακτήρα. Το 1900 μάλιστα Αθήνα και Βουκουρέστι υπέγραψαν εμπορική σύμβαση, ενώ το επόμενο έτος ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ συναντήθηκε με τον βασιλιά Κάρολο Α΄ στη Δαλματία, με τους δύο άνδρες να συζητούν τρόπους καταπολέμησης της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Μακεδονία. Ωστόσο, οι ελληνορουμανικές σχέσεις άρχισαν να επιδεινώνονται μετά την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, καθώς το Βουκουρέστι έθεσε ζήτημα αναγνώρισης των Κουτσοβλάχων ως ξεχω-

54. Λουκιανός Χασιώτης, *Ελληνοσερβικές σχέσεις, 1913-1918: Συμμαχικές προτεραιότητες και πολιτικές αντιπαλότητες*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2004.

55. ΔΙΑΥΕ, Κεντρική υπηρεσία, Φακ. 1906/83.3, Ζαλοκώστας (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, αρ. 529, 3 Μαΐου 1904. Ο επικεφαλής του ελληνικού διπλωματικού πρακτορείου στη Σόφια Ευγένιος Ζαλοκώστας έγραφε στην παραπάνω έκθεσή του: «Εξακολουθώ έχων τήν πεποίθησιν ότι Σερβοβουλγαρική πολιτική σύμπραξις, αδιάρρηκτος, ειλικρινής, είναι πολιτικόν όνειρον μόνον».

56. Demetrius Dvoichenko-Markov, 'Austria-Rumanian Relations, 1883-1916', *Balkan Studies*, 9:1 (1968), σ. 41-54.

ριστής θρησκευτικής κοινότητας υπό την Πύλη. Η ελληνική πλευρά όμως δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχτεί τις ρουμανικές αιτιάσεις και τα ελληνικά αντάρτικα σώματα στη Μακεδονία στράφηκαν εναντίον των ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων. Η αντίδραση της ρουμανικής κυβέρνησης ήταν προορισμένη να οδηγήσει σε κορύφωση της όξυνσης: οι διωγμοί εναντίον των Ελλήνων της Ρουμανίας, το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων και η μονομερής καταγγελία της ελληνορουμανικής συνθήκης του 1900 οδήγησαν τελικά στην (προσωρινή) διακοπή των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών, το 1906.<sup>57</sup>

Σε κάθε περίπτωση, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1900 οι σχέσεις της Ελλάδας τόσο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όσο και με τα σλαβικά κράτη των Βαλκανίων περνούσαν περίοδο παρατεταμένης κρίσης, καθώς παρέμεναν εκκρεμή τρία μείζονα ζητήματα: το Κρητικό, το Μακεδονικό και το Σαμακό. Αν και το Σαμακό δεν ήταν ίδιας βαρύτητας, ωστόσο δεν πρέπει να αποσιωπάται, καθώς η τύχη της Σάμου είχε απασχολήσει ήδη τον Καποδίστρια και τον Λεοπόλδο του Σαξ-Κόμπουργκ, οι οποίοι είχαν ζητήσει τη συμπερίληψη μόνου αυτού από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου στο ελληνικό βασίλειο.<sup>58</sup> Η διευθέτηση των ζητημάτων αυτών με όρους αποδεκτούς από την ελληνική πλευρά έφερε αναπόφευκτα την Αθήνα σε τροχιά σύγκρουσης με την Πύλη, τη Σόφια και το Βελιγράδι. Αλλά και αντίστροφα, ενδεχόμενη εδαφική επέκταση της Σερβίας και της Βουλγαρίας στη Μακεδονία όχι μόνο θα συνέβαλε στην περαιτέρω αποδυνάμωση και αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά θα συνιστούσε ισχυρό πλήγμα στην πολιτική της Μεγάλης Ιδέας. Υπό την έννοια αυτή, η αποκατάσταση της εθνικής ισορροπίας στη μακεδονική γη και η έμπρακτη συμπαράσταση του εθνικού κέντρου προς τους Έλληνες της Κρήτης και της Σάμου απετέλεσαν βασικές προτεραιότητες των Αθηνών στο μεταίχμιο των δύο αιώνων.

---

57. Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2009, τόμος Α', σ. 419-420.

58. Μιχαήλ Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923, τόμος Α' (1800-1878)*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2006, σ. 113 και 120.



## Το Κρητικό ζήτημα

Ο πόλεμος του 1897 είχε καταλήξει σε αναμφισβήτητη ελληνική ήττα, αλλά το καθεστώς της αυτονομίας που επιβλήθηκε στην Κρήτη, με ύπατο αρμοστή τον Έλληνα πρίγκιπα Γεώργιο και εγγυητές τις ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις, δεν ήταν ασύμβατο με τα βραχυπρόθεσμα ελληνικά συμφέροντα. Άλλωστε στην πράξη μόνον η οθωμανική σημαία θύμιζε ότι το νησί παρέμενε υπό την επικυριαρχία της Πύλης. Υπό την έννοια αυτή, η διευθέτηση του Κρητικού ζητήματος αποτελούσε τη μοναδική θετική συνέπεια του ελληνοτουρκικού πολέμου.<sup>59</sup>

Από την άλλη πλευρά, η λύση που υιοθετήθηκε το 1897 απείχε πολύ από την επιδίωξη των Ελλαδιτών και των Κρητών για ένωση. Ωστόσο, στο νησί υπήρχε κόπωση από τις συγκρούσεις, η Ελλάδα είχε κατανοήσει ότι δεν μπορούσε να επιβάλει με τα όπλα και μονομερώς τη θέλησή της, ενώ και η Πύλη αρκέστηκε στη διατήρηση της επικυριαρχίας και αναγκάστηκε να αποσύρει τα στρατεύματά της από την Κρήτη.<sup>60</sup> Για κάποιο χρονικό διάστημα οι χριστιανοί κάτοικοι του νησιού είχαν επιστρέψει στις ειρηνικές τους ασχολίες, ενώ και οι μουσουλμάνοι είχαν αποδεχθεί τη νέα κατάσταση και συμμετείχαν στο γενικό κλίμα ειρήνευσης. Αρχικά είχε προβλεφθεί τριετής θητεία για τον πρίγκιπα Γεώργιο ως ύπατο αρμοστή και πολλοί πίστευαν (ή τουλάχιστον ήλπιζαν) ότι μετά θα λάμβανε χώρα η ένωση του νησιού με το ελληνικό βασίλειο. Ο ίδιος ο πρίγκιπας Γεώργιος και η Κρητική Συνέλευση είχαν ενστερνιστεί αυτή την ιδέα και πριν λήξει η θητεία του πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις την ένωση. Όταν εκείνες απέρριψαν το ελληνικό αίτημα, ο πρίγκιπας Γεώργιος επανήλθε με πρόταση για ανάληψη από τον πατέρα του, βασιλιά Γεώργιο Α', της προσωρινής διοίκησης της μεγαλονήσου. Καθώς όμως οι Μεγάλες Δυνάμεις αρνήθηκαν και αυτή την πρόταση, ο πρίγκιπας Γεώργιος αποδέχθηκε την παραμονή του στο αξίωμά του για μια δεύτερη θητεία.

Η αδυναμία του πρίγκιπα Γεωργίου να προωθήσει αποτελεσματικά το ενωτικό αίτημα τον έφερε σε τροχιά σύγκρουσης με αντιπολιτευόμενες δυνάμεις εντός της Κρήτης. Ήδη, τον Μάρτιο του 1901 ο ύπατος αρμοστής εί-

59. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, σ. 235.

60. Holland και Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες*, σ. 203.

χε έλθει σε ρήξη με τον σύμβουλο επί της Δικαιοσύνης, Ελευθέριο Βενιζέλο. Θεωρώντας ότι η άμεση ένωση ήταν ανέφικτη και ότι η παράταση του καθεστώτος της αρμοστείας δεν ευνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα, ο Κρητικός πολιτικός επέμενε στη διεκδίκηση καθεστώτος ολοκληρωμένης αυτονομίας, προορισμένου να οδηγήσει με ασφάλεια στην πολυπόθητη ένωση με την Ελλάδα. Ωστόσο, η εισήγηση αυτή απορρίφθηκε κατηγορηματικά από τον πρίγκιπα Γεώργιο, εξαναγκάζοντας τον Βενιζέλο σε παραίτηση. Η σκληρή γραμμή του πρίγκιπα έναντι του Βενιζέλου και η απόφασή του να στραφεί δημοσίως κατά του πρώην συμβούλου του οδήγησε τελικά στην οριστική ρήξη των δύο ανδρών.<sup>61</sup>

Η απόφαση του Βενιζέλου τον Μάρτιο του 1905 να προσφύγει στην επαναστατική βία στο Θέρισο της Κρήτης απετέλεσε την αποκορύφωση της ρήξης με τον πρίγκιπα Γεώργιο. Η επιδίωξη των επαναστατών για ένωση της Κρήτης με το ελληνικό βασίλειο συνοδευόταν από το αίτημα για αναθεώρηση του Συντάγματος και αντικατάσταση του ύπατου αρμοστή. Ο τερατισμός του ένοπλου αγώνα δεν επήλθε παρά μόνο τον Νοέμβριο του 1905 και αφού οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέληξαν στην αποστολή διεθνούς εξεταστικής επιτροπής στο νησί (με καθοριστική τη συμμετοχή του Εδουάρδου Λω), επιφορισμένης με την επιτόπια μελέτη της κατάστασης και την υποβολή προτάσεων.<sup>62</sup> Η τελική ετυμηγορία των Μεγάλων Δυνάμεων, τον Ιούλιο του 1906, απετέλεσε, δίχως αμφιβολία, σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα: χορήγηση δανείου ύψους 9,300,000 γαλλικών φράγκων στην Κρητική Πολιτεία, δημιουργία πολιτοφυλακής υπό την εποπτεία Ελλήνων αξιωματικών και αναθεώρηση του Συντάγματος. Η απόφαση του βασιλιά Γεωργίου Α' (μετά την παραχώρηση των Μεγάλων Δυνάμεων στον άνακτα του δικαιώματος να διορίζει αυτός τον ύπατο αρμοστή) να προχωρήσει στην αντικατάσταση του πρίγκιπα Γεωργίου με τον μετριοπαθή πολιτικό Αλέξανδρο Ζαΐμη έμελλε να συμβάλει καθοριστικά στην αποκατάσταση της ηρεμίας στο νησί. Τέλος, η αναχώρηση των διεθνών στρατευμάτων από την Κρήτη, το καλοκαίρι του

61. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 Μελετήματα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, σ. 25-40.

62. Λιλή Μακράκη, «Η σύγκρουση με τον πρίγκιπα Γεώργιο», στο Θ. Βερέμης και Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, τ. Α': Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό*, Αθήνα: ΔΟΛ/ΤΑ ΝΕΑ Ιστορία, 2011, σ. 67-82.

1909, ολοκλήρωσε τη διαδικασία αυτονομίας του νησιού και δημιούργησε εύλογες προσδοκίες για άμεση ένωση με την Ελλάδα.<sup>63</sup>

### Το Μακεδονικό ζήτημα

Μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την προσωρινή διευθέτηση του Κρητικού ζητήματος, η Ελλάδα έστρεψε περισσότερο την προσοχή της προς τον Βορρά, όπου στον γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας κλιμακωνόταν η απειλή για τον ελληνισμό. Ήδη, η Ανατολική κρίση του 1875-1878 και η ίδρυση νέων κρατών στη Χερσόνησο του Αίμου είχε σημάνει την απαρχή μιας περιόδου επώδυνης δοκιμασίας για τον ελληνισμό και τα ευρύτερα ελληνικά εθνικά συμφέροντα στην περιοχή. Ιδιαίτερα, η άνοδος του βουλγαρικού εθνικισμού και η υιοθέτηση του δόγματος του πανσλαβισμού από την τσαρική Ρωσία (που μετά την ήττα στον Κριμαϊκό πόλεμο επέστρεφε δυναμικά στις ευρωπαϊκές υποθέσεις) απειλούσαν να μεταβάλουν άρδην την ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια εις βάρος της Ελλάδας. Οπωσδήποτε, ο κίνδυνος της Μεγάλης Βουλγαρίας είχε αποφευχθεί, χάρη κυρίως στη βρετανική παρέμβαση. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν ήταν πλέον το μοναδικό κράτος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης με εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πράγματι, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία (ιδιαίτερα μετά την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία το 1878) θα εισέρχονταν σε έναν ατέρμονα ανταγωνισμό για την ενσωμάτωση των μακεδονικών εδαφών, ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις (και κυρίως η Ρωσία, η Αυστροουγγαρία και η Βρετανία) θα επιχειρούσαν να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα στην περιοχή.<sup>64</sup>

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, στο μεταίχμιο του 19ου προς τον 20ό

---

63. Η πληρέστερη μελέτη για το Κρητικό ζήτημα κατά τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα παραμένει το έργο του Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906*, Αθήνα: Ίκαρος, 2005. Βλ. επίσης: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η Κρητική Πολιτεία από το 1899», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ', σ. 199-215.

64. Για την Ανατολική κρίση του 1875-1878 και την αντίδραση της Ελλάδας, βλ. αναλυτικά: Ευάγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το ανατολικό ζήτημα, 1875-1881: από τις επαναστάσεις Βοσνίας Ερζεγοβίνης στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2001.

αιώνα οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να εξισορροπήσουν τη βουλγαρική πίεση στο ελληνικό στοιχείο στη Μακεδονία μέσω της βελτίωσης των σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αθήνα είχε πράγματι αντιληφθεί ότι η άμυνα και επιβίωση του ελληνισμού της Μακεδονίας εξαρτάτο από τη διατήρηση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Η προσπάθεια αυτή απέδωσε κάποιους καρπούς, καθώς και η Πύλη κατανοούσε ότι η βουλγαρική απειλή ήταν πολύ πιο άμεση και πιεστική. Γι' αυτό και σε τοπικό επίπεδο έδειξε σχετική ανοχή στις ενέργειες της ελληνικής προπαγάνδας και αργότερα, όταν η Αθήνα άρχισε να οργανώνει την αντίθεσή της, στη δράση των ελληνικών ενόπλων σωμάτων. Αντίθετα, οι ελληνικές προσπάθειες για μια συνεννόηση με τη Σερβία στη βάση της αμοιβαίας αναγνώρισης σφαιρών επιρροής στη Μακεδονία δεν σημείωσαν επιτυχία.<sup>65</sup>

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Συμφωνία του 19ου αιώνα που απαρτιζόταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις, παρά τους ανταγωνισμούς των μελών της εντός και εκτός Βαλκανίων, συνέχιζε να λειτουργεί ικανοποιητικά όσον αφορά στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή, τουλάχιστον έως τη βοσνιακή κρίση του 1908. Πράγματι, το 1903, με ενεργό συμμετοχή και της Βρετανίας, η Ρωσία και η Αυστροουγγαρία συμφώνησαν σε δύο μεταρρυθμιστικά προγράμματα που όφειλε να εφαρμόσει η Πύλη στη Μακεδονία. Στόχος των προγραμμάτων αυτών ήταν η βελτίωση της θέσης των ντόπιων, η άρση των αιτίων της χρόνιας κακοδιοίκησης και η ειρήνευση της υπαίθρου. Πάντως, οι προωθούμενες μεταρρυθμίσεις –που γενικά έγιναν ευμενώς δεκτά από την ελληνική πλευρά– δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα. Το πρώτο πρόγραμμα (της Βιέννης) έμεινε κενό γράμμα λόγω της εξέγερσης του Ίλιντεν, ενώ το δεύτερο (του Mürzsteg) απέτυχε να θέσει υπό έλεγχο τον ένοπλο αγώνα των κομιτατζήδων. Παράλληλα, η βουλγαρική κυβέρνηση εγκαινίασε ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο εξοπλιστικό πρόγραμμα, προκειμένου να είναι σε θέση να «λύσει» διά της βίας το ζήτημα όταν παρουσιαζόταν η κατάλληλη περίσταση, και υποστήριξε ποικιλοτρόπως τη δράση των βουλγαροφρόνων κομιτατζήδων.<sup>66</sup> Έτσι, οι Έλληνες (και οι Σέρβοι) μπο-

65. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, σ. 254-255.

66. Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908: Ανάμεσα στη ρητορική της διμερούς συνεργασίας και στην πρακτική των εθνικών ανταγωνισμών*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008, σ. 330-331.

ρούσαν πλέον να επικαλεστούν την ανάγκη για αυτοάμυνα. Και πράγματι, μετά το 1904 το εθνικό κέντρο ανέλαβε σύντομες πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της ένοπλης αναμέτρησης με τους κομιτατζήδες.<sup>67</sup>

Μετά το 1906, η κατάσταση στη Μακεδονία άρχισε να αλλάζει. Για την Ελλάδα ο Μακεδονικός αγώνας απέδιδε ήδη σημαντικούς καρπούς, αφού τα ελληνικά αντάρτικα σώματα εδραίωναν τη θέση τους και τα αντίστοιχα βουλγαρικά είχαν υποστεί σημαντικές απώλειες. Με τον κίνδυνο από πλευράς ΕΜΕΟ να έχει μειωθεί και τη βουλγαρική πίεση να έχει υποχωρήσει σημαντικά, η Οθωμανική Αυτοκρατορία σκλήρυνε τη στάση της έναντι της ελληνικής πλευράς. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους κλιμάκωσαν τις διαμαρτυρίες τους για τις δραστηριότητες του ελληνικού κράτους και του Πατριαρχείου στη Μακεδονία. Μάλιστα, ο νέος υπουργός των Εξωτερικών, Sir Edward Gray, απείλησε την Ελλάδα ότι έπρεπε να φανεί πολύ πιο «διαλλακτική» στη Μακεδονία, αλλιώς θα έχανε την υποστήριξη του Λονδίνου στο Κρητικό ζήτημα και μάλιστα σε μία περίοδο κατά την οποία επέκειντο σημαντικές αποφάσεις εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο πάγια πολιτική του Λονδίνου ήταν η αποσύνδεση των ζητημάτων της Κρήτης και της Μακεδονίας (σε αντίθεση με την τσαρική Ρωσία), με αποτέλεσμα η Αθήνα να προβεί μόνο σε συμβολικές κινήσεις καλής θέλησης.<sup>68</sup>

Σε κάθε περίπτωση, η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων έναντι του Μακεδονικού και ο τρόπος με τον οποίο αντέδρασαν στην εντατικοποίηση της βουλγαρικής δραστηριότητας στην περιοχή μετά το 1904 ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικός. Πράγματι, έως το 1908 είχαν τεθεί όρια στη βουλγαρική διείσδυση στην περιοχή και η εθνοτική ισορροπία στη Μακεδονία είχε αποκατασταθεί. Παρ' όλα αυτά, η επικράτηση του κινήματος των Νεότουρκων τον Ιούλιο του 1908 έμελε να δημιουργήσει νέα δεδομένα, στα οποία όφειλε να προσαρμόσει τη στρατηγική της η Αθήνα. Οι ελπίδες γρήγορα διαψεύστηκαν, όταν το νέο καθεστώς υιοθέτησε σκληρή εθνικιστική πολιτική και κλιμάκωσε τις πιέσεις εναντίον των χριστιανών υπόδουλων.<sup>69</sup> Παρά την

67. Στο ίδιο, σ. 331.

68. Ιωάννης Μαζαράκης, «Η Μακεδονία στις παραμονές του Αγώνα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ', σ. 220-254.

69. Σφέτας, *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία*, τόμος Α', σ. 446-447.

ύφεση του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού, στάθηκε αδύνατη η προσέγγιση Αθήνας-Σόφιας και η ουσιαστική βελτίωση των διμερών σχέσεων. Τον Απρίλιο του 1909, κατόπιν άσκησης και ρωσικών πιέσεων, η Πύλη αναγνώρισε και τυπικά την ανεξαρτησία του βουλγαρικού βασιλείου (η οποία είχε διακηρυχθεί ήδη από τον Οκτώβριο του 1908), καθώς και την οριστική *de jure* ενσωμάτωση της Ανατολικής Ρωμυλίας σε αυτό.<sup>70</sup>

### Η σαμακή εξέγερση

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ένα ακόμα γεγονός απειλούσε να επιδεινώσει τις σχέσεις των Αθηνών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επρόκειτο για τη σαμακή επανάσταση. Συγκεκριμένα, από το 1832 η Σαμακή Ηγεμονία απολάμβανε καθεστώς αυτονομίας, με τον εκάστοτε χριστιανό διοικητή να διορίζεται απευθείας από την Υψηλή Πύλη. Έως τα τέλη του 19ου αιώνα, το νησί είχε γνωρίσει περίοδο αξιόλογης οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής ομαλότητας.<sup>71</sup> Ωστόσο, από τις αρχές του 20ού αιώνα οι εξελίξεις υπήρξαν ραγδαίες. Η όξυνση των κομματικών ανταγωνισμών σε συνδυασμό με τη διακηρυγμένη τοποθέτηση σημαντικής μερίδας του σαμακού πληθυσμού για κατάργηση, ή έστω ριζική επαναθεώρηση, του καθεστώτος αυτονομίας αποτέλεσε ένα εκρηκτικό μείγμα που εύλογα προκάλούσε το ενδιαφέρον αλλά και την ανησυχία των Αθηνών.<sup>72</sup>

Οι ελληνικές κυβερνήσεις, μέσω του ελληνικού προξενείου στη Σάμου, συνέστησαν μετριοπάθεια και αυτοσυγκράτηση στους Έλληνες της Σάμου, προκειμένου να μην προκαλέσουν περαιτέρω επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, που ήδη διένυαν περίοδο δοκιμασίας λόγω του Κρητικού ζητήματος. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που οι Οθωμανοί θεωρούσαν (λανθασμένα) τις πρωτοβουλίες των χριστιανών της Σάμου ως υποκινούμενες από το «εθνικό κέντρο». Στο πλαίσιο αυτό, στα μέσα του 1904 η κυβέρνηση Γεωργίου Θεοτόκη και στις αρχές του 1905 η κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη αμφότερες αντιτάχθηκαν στην πρωτοβουλία του Σάμου

70. Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις*, σ. 333.

71. Ιωάννης Δ. Βακιρτζής, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου, 1834-1912*, Αθήνα: Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Σάμου, 2007, σ. 576.

72. Στο ίδιο, σ. 433, 435 και 576-579.

πολιτευτή Θεμιστοκλή Σοφούλη να υποβάλει υπόμνημα με τις απόψεις του στην Υψηλή Πύλη σχετικά με την ανάγκη αλλαγής του καθεστώτος της νήσου, θεωρώντας κάθε απόπειρα ανακίνησης του σαμιακού ζητήματος άκαιρη και άτοπη.<sup>73</sup> Η Αθήνα ήταν ιδιαίτερα ανήσυχη για τις επεκτατικές βλέψεις της Ιταλίας. Το 1906, όταν ξέσπασαν ένοπλες ταραχές στο νησί, υπήρξαν ενδείξεις ότι η Ρώμη υποδαύλιζε περαιτέρω τα κομματικά πάθη στη Σάμο, ώστε να αδράξει την ευκαιρία να παρέμβει, ίσως και να καταλάβει το νησί.<sup>74</sup>

Αντίστοιχη ήταν η στάση των Αθηνών έναντι του κινήματος που εκδηλώθηκε στη Σάμο τον Μάιο του 1908 και που οδήγησε σε βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στους Σάμιους επαναστάτες και τις οθωμανικές δυνάμεις. Η διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας και η αδυναμία σύναψης στενών δεσμών με κάποια από τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν άφηνε περιθώρια έμπρακτης υποστήριξης των επαναστατών από την κυβέρνηση Θεοτόκη. Το αίτημα του υπουργού των Εξωτερικών Αλέξανδρου Σκουζέ προς τις Προστάτιδες Δυνάμεις να παρέμβουν προκειμένου να τερματισθεί η αιματοχυσία στο νησί υπήρξε η μοναδική πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση της εξομάλυνσης της κατάστασης στη Σάμο –δίχως όμως αποτέλεσμα. Την ίδια στιγμή, η βίαιη καταστολή του κινήματος από τους Οθωμανούς και η καταστράτηγηση των προνομίων της νήσου ανάγκασε πολλούς Σάμιους να εγκαταλείψουν το νησί και να καταφύγουν ως πρόσφυγες στο ελληνικό βασίλειο.<sup>75</sup> Μάταια η κυβέρνηση Θεοτόκη απηύθυνε έκκληση προς τις τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις και εγγυήτριες της σαμιακής αυτονομίας (Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία) να παρέμβουν στην Πύλη.<sup>76</sup> Ούτε οι Δυνάμεις της Τρι-

---

73. Διονύσης Χουρχούλης, *Θεμιστοκλής Π. Σοφούλης. Πολιτική Βιογραφία*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2014, σ. 23-24.

74. ΔΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, Φακ. 1906/74.2, Νικολάου (Προξενείο Σάμου) προς ΥΠΕΞ, αρ. 1004, 18 Μαρτίου 1906.

75. Διονύσης Χουρχούλης, «Το 'εθνικό κέντρο' και το σαμιακό ζήτημα κατά την τελευταία περίοδο της Ηγεμονίας, 1900-1912», στο *Από την αυτονομία στο εθνικό κράτος: η ενσωμάτωση της Σάμου στην Ελλάδα. Πρακτικά συνεδρίου, Σάμος, 2-4 Νοεμβρίου 2012*, Σάμος: Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Σάμου, 2014, σ. 98-105.

76. TNA, FO 881/9452, Sir Francis Elliot (Athens) προς Sir Edward Gray, Greece - Annual Report, 1908, 30 Απριλίου 1909. Επίσης, εφ. *Σκρπι*, 18 Μαΐου 1908.

πλής Συμμαχίας (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία) επέδειξαν το παραμικρό ενδιαφέρον.<sup>77</sup>

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι μεγάλες ταραχές στη Σάμο, η απροκάλυπτη στρατιωτική επέμβαση των Οθωμανών και το πλήγμα το οποίο είχε υποστεί η αυτονομία του νησιού προκάλεσαν, όχι μόνο την έντονη αντίδραση του αθηναϊκού Τύπου, αλλά και αναβρασμό στον ελληνικό πολιτικό κόσμο. Παράλληλα, ο ισχυρισμός της Πύλης ότι ο Έλληνας πρόξενος Ιωάννης Ζουλούμης υποδαύλιζε τα επεισόδια έμελε να οδηγήσει στην προσωρινή επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων.<sup>78</sup> Ως προς τούτο, η δημόσια τοποθέτηση του Θεοτόκη, τον Νοέμβριο του 1908, ήταν ενδεικτική των ελληνικών διαθέσεων όχι μόνο έναντι του Σαμακού ζητήματος, αλλά και γενικότερα του ρόλου που η Αθήνα φιλοδοξούσε να παίξει ως «εθνικό κέντρο»: «Ἡ Ἑλληνική κυβέρνησις», τόνισε ενώπιον της Βουλής, «ἔχει τὴν εὐθύνην τῆς διατηρήσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ οὐδεὶς δύναται αὐτοβούλως ἵνα θέσῃ εἰς κίνδυνον τὰ δικαιώματα ταῦτα, διότι ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων τούτων εἰς ἡμᾶς ἀνήκει». Σύμφωνα με τον Κερκυραίο πολιτικό, η κυβέρνηση δρούσε σε μη φιλικό διεθνές περιβάλλον και κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια «πρὸς διατήρησιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα οἱ [Σάμοι κινηματίες] ἔθεσαν σέ κίνδυνον». Για τον λόγο αυτό ο Θεοτόκης ισχυρίστηκε ότι το ελληνικό κράτος έπρεπε να αποφύγει την κατηγορία (εκ μέρους των Οθωμανών ή των Δυνάμεων) ότι είχε ανάμιξη στο κίνημα του Μαΐου του 1908 στη Σάμο, διότι «καὶ ἄλλα σπουδαία συμφέροντα [του ελληνισμού] κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον ὑπὸ διαπραγματέυσιν».<sup>79</sup>

---

77. Ενδεικτικό είναι ότι ο γερμανικός Τύπος υπογράμιζε, με ειρωνική διάθεση, ότι το σαμακό ζήτημα άξιζε να απασχολήσει τα σατιρικά φύλλα, και όχι τα ευρωπαϊκά ανακτοβούλια. Σχετικές πληροφορίες στην εφ. *Σκριπ*, 17 Μαΐου 1908, σ. 5.

78. Τελικά οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τους επόμενους μήνες, όπως το Κίνημα των Νεότουρκων, η αυστριακή προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, ανέκοψαν την περαιτέρω επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων με αφορμή το σαμακό.

79. *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Γ' Σύνοδος, ΗΓ Κοινοβουλευτική περίοδος, Συνεδριάσεις Ζ', σ. 43-44.



## Συμπεράσματα

Η δεκαετία μετά τον καταστρεπτικό πόλεμο του 1897 υπήρξε, δίχως αμφιβολία, περίοδος έντονης δοκιμασίας για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Για πρώτη φορά ίσως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, οι κυβερνήσεις των Αθηνών, επιβαρημένες από μια συντριπτική στρατιωτική ήττα και υπό την ασφυκτική εποπτεία του ΔΟΕ, εκλήθησαν να διαχειριστούν σχεδόν ταυτόχρονα τρία σημαντικά εθνικά ζητήματα: το Μακεδονικό, το Κρητικό και το Σαμιακό. Και τα τρία αυτά ζητήματα επηρέασαν αρνητικά τις ήδη επιβαρυνμένες σχέσεις της Ελλάδας με τους δύο μείζονες ανταγωνιστές της στην περιοχή: τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Και αυτό σε μία περίοδο κατά την οποία οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν μπόρεσαν –παρά τις προσπάθειες ιδιαίτερα του Γεωργίου Θεοτόκη– να εξασφαλίσουν την έμπρακτη υποστήριξη μιας τουλάχιστον Μεγάλης Δύναμης, σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες χώρες της περιοχής. Την ίδια στιγμή, οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Σερβία δεν σημείωσαν πρόοδο, ενώ εκείνες με τη Ρουμανία επιδεινώθηκαν μετά τη διακοπή των διμερών διπλωματικών σχέσεων το 1906. Υπό αυτήν την έννοια, οι ελληνικές κυβερνήσεις του 1897-1909 απέτυχαν σε έναν μείζονα στόχο τους: την έξοδο της χώρας από το διπλωματικό αδιέξοδο μέσω της σύμπληξης στενών δεσμών (ακόμα και συμμαχικών) με κάποια από τις Μεγάλες Δυνάμεις ή τις γειτονικές χώρες.

Από την άλλη πλευρά, ο απολογισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από την ήττα του 1897 έως το κίνημα στο Γουδή και την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου δεν ήταν αρνητικός. Σε μια περίοδο διεθνούς απομόνωσης, αλλά και πλήρους οικονομικής εξάρτησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις (μέσω του ΔΟΕ), οι ελληνικές κυβερνήσεις έθεσαν τις βάσεις για τις μετέπειτα επιτυχίες των βαλκανικών πολέμων. Πράγματι, ύστερα από δύο σχεδόν δεκαετίες βουλγαρικής διείσδυσης στον ευαίσθητο όσο και νευραλγικό χώρο της Μακεδονίας, η Ελλάδα πέτυχε το 1904-1908 την αποκατάσταση της εθνικής ισορροπίας, θέτοντας όρια στον επεκτατισμό της Σόφιας. Παράλληλα, το 1909 το Κρητικό ζήτημα ήταν σε σαφώς καλύτερη φάση από το 1897, αφού η αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων και το δικαίωμα του Έλληνα άνακτα να διορίζει τον ύπατο αρμοστή δημιουργούσε θετικές προϋποθέσεις προς την κατεύθυνση της ένωσης. Τέλος, το Σαμιακό ζήτημα, χάρη στη σώφρονα στάση των Αθηνών δεν εξελίχθηκε κατά τρόπο τελείως αρνητικό για τις σχέσεις Αθηνών-Κωνσταντινούπολης. Ακόμα και η αποτυχία των ελληνικών κυβερνήσεων να εξασφαλίζουν τη συμπαρά-

σταση των Μεγάλων Δυνάμεων (ή τουλάχιστον κάποιων εξ αυτών), δεν αναιρεί το γεγονός ότι για πρώτη ουσιαστικά φορά μετά την περίοδο της διακυβέρνησης υπό τον Χαρίλαο Τρικούπη η ελληνική διπλωματία κατάφερε να προσελκύσει το πρόσκαιρο έστω ενδιαφέρον του Βερολίνου και των Παρισίων. Αν όμως οι διπλωματικές αυτές πρωτοβουλίες παρέμειναν ανολοκλήρωτες έως την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία, η ενίσχυση των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων (ιδιαίτερα μετά το 1905) υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να λησμονείται το γεγονός ότι το πολεμικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά τους βαλκανικούς πολέμους είχε σε μεγάλο μέρος αγορασθεί (ή παραγγελθεί) κατά την τελευταία πρωθυπουργία του Θεοτόκη.

Θα πρέπει ακόμα να επισημανθεί ότι οι μαξιμαλισμοί που χαρακτήρισαν την ελληνική εξωτερική πολιτική του 19ου αιώνα είχαν δώσει τη θέση τους σε μια πιο μετριοπαθή και ρεαλιστική προσέγγιση, που επέτρεψε στις κυβερνήσεις του 1897-1909 να μην προκαλέσουν μια μείζονα αντιπαράθεση με τις γειτονικές χώρες, τέτοια που να θέτει τέλος στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Πράγματι, η «άψογος στάση» που επέδειξε η Αθήνα, στη διαχείριση του Κρητικού και του Σαμακού ζητήματος, και η σχετική αυτοσυγκράτηση που επιδείχθηκε κατά τον Μακεδονικό Αγώνα, δεν έθεσε την Ελλάδα σε τροχιά πολεμικής αντιπαράθεσης με Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα κράτη της Βαλκανικής, αλλά, εξίσου σημαντικό, ούτε προκάλεσε κάποια μείζονα κρίση στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στο σημείο αυτό, η προσπάθεια του Θεοτόκη –βασικού πρωταγωνιστή της δεκαετίας του 1900– να κινηθεί στη γραμμή του ιδρυτή και προκατόχου του στην ηγεσία του «Νεωτερικού Κόμματος» Χαρίλαου Τρικούπη είναι εμφανής. Εξάλλου, η εμπειρία του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα η «ατυχής» εμπλοκή της Ελλάδας σε δύο μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις –το 1854 και το 1897– είχε καταδείξει τις τραγικές συνέπειες που είχε για ένα μικρό κράτος η προσφυγή στα όπλα δίχως την κατάλληλη στρατιωτική και διπλωματική προπαρασκευή.

Τέλος, η διαχείριση του Κρητικού και του Σαμακού ζητήματος από τις ελληνικές κυβερνήσεις αποκάλυψε τον ανεπαρκή συντονισμό του «εθνικού κέντρου» με τον αλύτρωτο ελληνισμό. Η ρήξη του πρίγκιπα Γεωργίου με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αποκορύφωμα της οποίας απετέλεσε η επανάσταση στο Θέρισο, αλλά και η αδυναμία των Αθηνών να επιβάλει τις απόψεις της σχετικά με τη διεύθυνση των εθνικών ζητημάτων στους Έλληνες της Κρήτης και της Σάμου, υπήρξαν πρώιμες ενδείξεις προβλημάτων που θα

ανέκυπταν και αργότερα με το Κυπριακό ζήτημα. Τέλος, η άποψη περί «εθνικού κέντρου» που διατύπωσε ο Θεοτόκης, σύμφωνα με την οποία η Αθήνα ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη για τη λήψη αποφάσεων που αφορούσαν στο σύνολο του ελληνισμού, επρόκειτο να υιοθετηθεί και να διατυπωθεί επανειλημμένα από τη βενιζελική παράταξη –και όχι μόνο από τον ίδιο το Βενιζέλο, αλλά και από τους πολιτικούς του επιγόνους: το 1911, το 1931, το 1950-52 και το 1964.

### **Abstract**

#### **GREECE IN THE INTERNATIONAL AND REGIONAL PROCESSES, 1897-1909: DILEMMAS, POSSIBILITIES AND RISKS IN A PERIOD OF DIFFICULT ADJUSTMENT**

The current article offers an in-depth analysis of Greek foreign policy from the Greek-Turkish war of 1897 to Eleftherios Venizelos' rise to power in 1910. It suggests that during the first decade of the 20th century, Greek governments (and especially those of Georgios Theotokis) had examined the prospect of developing close relations with both the Triple Alliance and the Entente Cordiale/Triple Entente. Nevertheless, all efforts failed, mainly because of the constant military inferiority and geographical vulnerability of Greece, making it a less attractive ally for all the Great Powers. The article also examines Greece's relations with the Balkan states and the Ottoman Empire during a period of intense nationalism, when the Balkan people were struggling for primacy in South-East Europe. Special emphasis is given on the analysis of Athens' policies and efforts to achieve its national goals in Crete, Macedonia and Samos. Lastly, this article aims to place Greek foreign policy into the wider framework of international relations; therefore, European diplomacy and the shifting balance of power after 1871 are thoroughly examined.

